

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-һЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, августын 18, 1990 он
№ 33 (7143)

Сэн 5 мүнгэн.

Хүдэлөөн үргэдэнэ

Таанад юһэдэхи канал харана бэшэ гүт! Бултадаал тэрэниие хараналта даа... Тиихэдээ манда үргэнөөр мэдээжэ болоһон «Первая кровь» гэжэ фильм хараа еһотойт. Тэрэмнай Рэмбо тухай серинн эхин болоно. Хараһан байбал, Афганистанһаа бусаһан манай ороной үхибүүдэй ямар орео байдалда ороһыень ойлгожо абаһан байхат. Би энээниие зүбшөөнэб, манда зорилгонууд, социальна байгуулалтамнай элдэб янзал! Зэрлиг аяг ааша гаргаһан Рэмбо һайхан сэдьхэлтэй манай совет хүнүүдтэ бү нүлөөлһэй гэжэ хүсэхэ байнаб. Мүнөө бидэ дахяад үйдхарта мүрөөр дабшажа эхилээбди. Энэ удаа солдадуудай амгалан ажабайдалдаа бусаха, физическэ болон психологическа реабилитациин, тэдэнэй бүлэдэ, өөһэдтэнь материальна туһаламжа хүргэхэ талаар аяар арбаад, арбан табан жэлээр гээгдэшообди.

Михаил эрхим солдат байгаа, тангаригтаа хододоо үнэн сэхэ ябаа. Тэрэ урагшатай байжа, шархатаашьегүй. Гэхэ зуура хадата Афганистанай хээрын эрхэ байдалда хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, бэе муутай болошоо. Тэрэниие инвалид болгоод, пенси үгөө. Зүгөөр тэрэнэй пенсиин хэмжээн гансашье хүнэй ажаһуухын аргагүй. Харин тэрэ гэр бүлэтэй ха юм, һүүлээрнь нютагаа бусаад, ажал олоо, хоер үхибүүтэй болоо. Теэд жэл бүхэндэ бэень ехээр муудажа, больницада ородог. Врачнууд тэрэнэй хожомоо гүйсэдөөр эдэгэхэ тухай хэлэдэггүй, абяа шэмээгүйхэн байдаг. Тэрээндэ хэрэгтэй эм Баруун Германида үйлэдбэрилдэг. Эмые валютаар худалдажа абаха хэрэгтэй. Харин манда валюта үгы бшуу... Юрэдөөл хүрөө болоо даа. Тэрэ бусадһаа муу байдалтай бэшэ. Тэрэниие бүлэнь һайнаар дэмжэдэг, тэрэ зохидхон абари зантай, вьетнам-афган синдромтой болоогүй. Буугаар буудахаяа тэрэ хэзээдэшье ошохогүй. Юундэб гэхэдэ, нэгэдэхеэр, буудаха арганьгүй, хоердохеор, шиидхэгдээгүй олон асуудалнуудта таанад зэмэтэйт гэжэ тэрэ һанадаггүй. Харин бидэ ямарбибди!

Ондоо хэншьеб ерэжэ, бүхы юумэ шиидхэхэ байха гэжэ хүлеэхэ саг һөөргөө бусалтагүйгөөр үнгэрэн ошоо. Иигэжэ гансал өөһэдтөө найдаха, хэнииешье хүлеэжэ байнгүйгөөр өөһэдөө бүхы юумэ шиидхэхэ еһотой болонобди. «Афганецуудшье» гансал өөһэдтөө найдаха болоно гү! Тэдэнэртэ медальнуудые барюулжархеод лэ саашадаа яанабта гэжэ хэлэхэ болоно гүбди! Энээниие буруушааха дуран хүрэнэ,

Буряад орон Афганистанһаа холо оршонхой. Теэд манай нютаг ганса Афганистанһаа бэшэ, мүн бүхы юумэнһээ холо байдаг ха юм. Тиигэбэшье манай хүбүүд Афганистанда тулалдажа гараа. Эндэ 22 хүбүүднай наһа бараа, хоерынь һураггүйгөөр үгы болошоо. Үшөө тиихэдэ хэдэн зуугаад хүбүүд хүндөөр шархатаһан, гэмэлтэһэн, үбшэн болоһон байха юм. «Афганецуудта» ондоо хүнүүдэй анхархагүйдэ сэрэгшэд-интернационалистнуудай совет байгуулагдаа һэн. Энэ соведэй үндэһэн дээрэ августын 24-дэ Афганистанай ветерануудай гэхэ гү, али сэрэгшэд-интернационалистнуудай республиканска Союз байгуулагдаха. Энэл үдэр политгэгээрэлэй байшанда үнгэргэгдэхэ учредительнэ конференци Союзда нэрэ үгэхэ. Союз урдаа ехэ зорилгонуудые табижа, эршэтэйгээр ажаллахаар бэлэн байһанаа эртээнһээ мэдүүлнэ. Эгээн түрүүн «афганецуудта» материальна туһаламжа хүргэгдэхэ. Хоердохеор, мүнгэ хүдэлжэ олохо гэһэн зорилго табигдана. Комплексно программын еһоор Союзай гэшүүд өөһэдын кооперативуудые, багахан предприятинуудые байгуулха аргатай. Гурбадахяар, хуулиин наһа гүйсөөгүйшүүлдэ онсо анхарал хандуулагдаха. Иигэжэ сэрэгэй-патриотическа клубуудые нэгэдүүлхэ шиидхэбэри абтанхай. «Афган» хүдэлөөн улам үргэн дэлисэтэй болножо байна гэжэ тэмдэглэебди...

Медицинэ

«ВОЛГОДО». ХОРХОЙТОО ГҮ?

АВГУСТЫН 9-дэ БУРЯАДАЙ АССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ ЭЛҮҮРЫЕ, ХУДАЛДАА НАЙМААЕ, АЖАҺУУДАЛАЙ ЭРИЛТЭНҮҮДЫЕ БОЛОН НИИТЫН ЭДЕЭ ХООЛЫЕ, ХУУЛИ, ГУРИМ ДҮРИМ САХИН ХАМГААЛХА ТАЛААР САГ ҮРГЭЛЖЫН ГУРБАН КОМИССИНУУДАЙ ХАМТЫН ЗАСЕДАНИ БОЛОО. ЮРЭ БУСААР ЭДЭ ГУРБАН КОМИССИ ХАМТА СУГЛАРЖА, СУГЛАА ҮНГЭРГӨӨГҮЙ. ҮМСЭДЭ, ЭЛДЭБ ЭМХИНҮҮДТЭ РЕСПУБЛИКЫН ЭЛҮҮРЫЕ ХАМГААЛГЫН МИНИСТЕРСТВЫН АВТОТРАНСПОРТНА ПРЕДПРИЯТИҺАА АЛБАНАЙ МАШИНАНУУДЫЕ ХУДАЛДАҺАН ТУХАЙ АСУУДАЛ ЗҮБШЭН ХЭЛСЭГДЭЭ.

МАНАЙ КОРРЕСПОНДЕНТ АЖАЛ ХЭРЭГҮҮДЭЙ БАЙДАЛ БОЛОН КОМИССИНУУДАЙ ХҮДЭЛМЭРИ ТУХАЙ МЭДЭЭСЭНЭ.

«Хубиин талаар гүрим журамгүй ябадал гаргаха гээшэ ехэл зохидгүй, таарамжагүй байна»,— гэжэ арадай депутадууд хэлэһэн байна. Энээниие гүйсэдөөр ойлгожо абаагүй хүн балайшье хэрэгсээхэгүй. Эндэ захиргаанай талаар **журамгүй ябадал гаргаһан болоно гү, али хуули бүдүүлигээр хазагайруулаа гү? Тушаалта хүнэй алдуу эндүү гү, али гэмтэ ябадал гү? Мүнөө баримтануудта хандаябди.**

В. В. Тармаев 1987 оной июнь һарада Буряадай АССР-эй элүүрые хамгаалгын министрэй тушаалда ороо һэн. Министр болоод, тэрэ өөрын дураар хэрэглэхэ албанай тусхай машинатай болобо. Зүгөөр имэ байдал шэнэ министрэй һананда тааргагүй гээшэ ха. Юуб гэхэдэ, 1989 оной эхиндэ тэрэ 7,5 мянган түхэригөөр «Волга ГАЗ-24» автомобиль худалдажа абаад, үмсэдөө хэрэглэдэг болобо. Мүнөө үе сагай эрилтэнүүдэй еһоор хаража үзэхэдэ, үнэтэй сэнтэй хоморой шухаг машинын түлөө түлэһэн түлбэриие ингэжэ тайлбарилалтай: В. В. Тармаевай үмсын машина болохоһоо урда тэрэ автомобиль Минздравай АТП-гэй мэдэлдэ байгаа. Теэд министр хуушарһан, хэрэгһээ гараһан, эбдэрхэй машина өөрынгөө мэдэлэй предприятиһаа худалдажа абаһан байгаа гү? Тиимэшье бэшэ даа. Худалдажа абахаһаань урда тэрэ автомобиль нарин нягтаар заһабарилжа, һайжаруулагдаһан моделиин шэнэ двигатель тэрээндэ табяад, автошинэнүүдынь һэлгээ юм. Эдэ бүгэдэн автотранспортна предприятиин тооһоогоор хэгдээ.

В. В. Тармаев имэ үнэгүйхэнөөр машина худалдажа абаһан ори ганса хүн бэшэ болоно. Министерствын хүдэлмэрилэгшэдэй дура зоргоороо аашалдаг байһаниинь эндэһээ элеэр харагдана. Министрэй орлогшо байһан В. М. Маланов баһал «Волга» машиные 6 мянган түхэригөөр үмсэдөө худалдажа абаа. Худалдажа абахаһаа урда тэрэ тэрээндэ капитальна заһабарилга хүүлээ юм. Худалдан абагшадай дунда медицинэдэ, элүүр энхые хамгаалгада хабаагүй хүнүүд олон байба. Тэдэ гэбэл: финансын министрэй орлогшо С. Ц. Цыреторов, Буркоопсоюзай түрүүлэгшын орлогшо В. Г. Фомицкий, ой тайганудые хамгаалдаг Забайкальска авиабаазын хүдэлмэрилэгшэ С. А. Сизых, В. В. Тармаевай дүтын түрэл Еланай совхозой пенсионер И. А. Захаров болоно. Энэ список үргэлжэлүүлхэдэшье болохо.

Зарим машинанууд «этигэмжэтэ хүнүүдэй» туһаламжаар худалдажа абтаһан байна. Тиимэһээ тэдэнэй бодото ээдэй нэрэ обогуудые мэдэхын аргагүй. Жэлэй урда тэрэ худалдагдаһан нэгэ автомобиль мүнөө хүрэтэрөө гүрэнэй номертойгоор хэрэглэгдэдэг. В. В. Тармаев эндэ хүдэлһэн хугасаа соогоо үмсөөрхиндэ элдэб түхэлэй имэ 32 машина худалдаа: «Волгонууд», «Москвичууд», УАЗ-469 түхэлэй микроавтобусууд. Эдэ машинанууд бултадаа хэрэгһээ гараагүй, ашаглахаар лэ байгаа.

Энээнһээ гадна 28 автомашина элдэб эмхи зургаанууд болон эмхинүүдтэ худалдагдаа. Машинануудые худалдаха тухай захиралтада министр өөрөө гү, али тэрэнэй орлогшод В. П. Брянский, В. В. Кучинский гэгшэд гараа табидаг байгаа. Верховно Соведэй саг үргэлжын комиссинуудта энээн тухайгаа тайлбарилан ойлгуулха зуураа, В. В. Кучинский ингэжэ мэдүүлээ: «Мүнөө үедэ оертоо баримшагүйгөөр юуншье хэгдэдэггүй. Министерство худалдаһан автомашина бүхэнэйнгөө түлөө орондонь юушьеб абадаг байгаа». Министрэй орлогшые ингэжэ этигүүлхэ хүсэлтэйб: ямаршье хара һанаагүйгөөр албанай машинанууд худалдагдадаг байгаа гэжэ хэниишье этигүүлхэгүйт. Министерствын хүтэлбэрилэгшэд Советскэ болон Октябрьска районуудай прокуратуранудта запас частьнуудые худалдаад, орондонь юу абаха хүсэлтэй байгаа хаб гэжэ мэдэжэ абахада һонин байха бэшэ гү?

Энэ түүхэдэ далдалһаншье тала байха. Энэ үедэ албанай машинанууд болон запас частьнуудые (3448 түхэригтэ тэдэ худалдагдаа) дура зоргоороо худалдажа байхадань, Минздравай АТП-гэй парк 46 процент машинанууд дуталдажа, запас частиин эрилтэнүүд оройдоол 40 процентээр хангагдаһан байна. Эдэ тоо баримтануудые хайшан гэжэ тайлбарилхаб? Нэгэтэл медицинскэ түргэн туһаламжада хүртэхэ баатай болоһон городойхид тэрэнэй ямар түргэнөөр ерэдэг, туһалдаг байһыень һайн мэдэхэ. Үбшэнтэнэй дуудалгануудаар өөһэдынгөө участогуудаар ябагаар ябадаг врачнууд үдэр соо хэды модо махадаг гээшэб? Үбшэнтэн тухай хэлэнгүйгөөр инвалидууд болон үндэр наһатайшуулые хангажа үрдидэггүй медсестранууд ямар байдалтайб? Ондоо хүнүүдтэ худалдагдаһан хэдэн арбаад машинанууд эдэ асуудалнуудые шиидхэхэ аргатай байгаа бшуу. Зүгөөр хонжоо наймаанда шунаһан Минздравай хүтэлбэрилэгшэд имагтал маанад тухай огтошье бодожо үзөөгүй, анхарагүй ха юм.

В. В. Тармаевай имэ ябадал гаргаһан тухайгаа тайлбарилан ойлгуулхыень дуулаха аргагүй байгаабди. Саг үргэлжын комиссинуудай заседанида хабаадалсаха урилга абан сасуугаа министр шамдуу түргэнөөр амаралтада гарашоо.

Элүүр энхые хамгаалгын министерствын АТП-дэ шалгалта үнгэргэһэн арадай депутадууд Д. Б-Д. Бальжинимаев, К. М. Варфоломеев, А. Я. Лазарев гэгшэд имэ дурадхал оруулаа: энэ хэрэгэй материалнуудые мүрдэлгын органуудта дамжуулан үгэхэ, В. В. Тармаевай эзэлжэ байһан тушаалдаа таарахагүй байһан тушаа асуудал Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй сесси дээрэ табиха. Хуули, ниитын гүрим сахиха талаар комиссиин түрүүлэгшэ Г. К. Язykов энэ дурадхал дэмжээ.

Гэхэ зуура, зүбшэн хэлсэлгын үедэ эндэ хабаадалсагшадай һанамжанууд хубаараа. Депутат А. П. Шапиро болон элүүр энхые хамгаалха талаар комиссиин түрүүлэгшэ В. С. Борисов имэ шиидхэбэриие буруушаагаа.

— Юундэ Тармаевые эзэлжэ байһан тушаалһаань гаргаха болонобибди? — гэжэ А. П. Шапиро һонирхон асууба.— Министр хуули бусаар машинануудые худалдаһандаал зэмэтэй гэжэ мүнөө тодороо. Зүгөөр энэмнай сүүдтэ үгтэхэ, ажалһаань гаргаха гэһэн удхатай бэшэ бшуу.

— Мүрдэлгын органуудгүйгөөр бүхы юумые хаража үзөөд, ойлгожо абаабди гэжэ һанаха байнабди,— гэжэ В. С. Борисов тэрэниие дэмжэбэ.— Би ОБХСС-эй хабаадалгагүйгөөр эдэ бүгэдые мэдэнэб. Мүрдэлгын органуудта материалнуудые дамжуулан үгэхэ тухай эндэ хэлсэхэ еһогүйбди гэжэ би һанаха байнаб.

Һанамжануудай хубаарһан дээрэһээ дуугаа үгэхөөр дурадхал оруулагдаба. Арбан депутат дэмжээ, харин буруушааһан хүнүүд дуугаа үгэжэ үрдеэгүй. Энэ үедэ кворумой үгы байһан дээрэһээ эрид шууд шиидхэбэри абажа шадахагүй байнабди гэжэ гурбан час соо үргэлжэлһэн заседаниин һүүлээр тэрэниие хүтэлбэрилһэн В. С. Борисов депутатска корпусой талаар нүхэдтөө һануулба. Энэ хэрэгэй материалнуудые нарин нягтаар шэнжэлхын тула хиналта-шалгалтын управленидэ дамжуулан үгэхэ гэжэ шиидхэбэ.

Энэ шиидхэбэридэ тайлбарилта хэрэггүй гэжэ би һанаха байнаб. Хүн бүхэн өөрын һанамжатай байха эрхэтэй юм бээ, гэбэшье гансал һунгагшад ингэжэ шиидхэхэ эрхэтэй: тэдэнэй һунгаһан арадай депутадай хубиин байдал арадай эрилтэнүүдтэ хэр зэргээр харюусана гээшэб.

С. БЕРЕЗИН,
манай корр.

P. S. **«Молодежкын» редакци өөрынгөө талаһаа саашанхи үйлэ хэрэгүүд тухай уншагшадтаа мэдээсэжэ байхаар найдуулна.**

Ехэл тулюур байдалтай

Буряадай АССР-эй элүүр энхые хамгаалга тулюур туйган байдалда оронхой. Имагтал тиимэһээ мүнөөдэр Улаан-Үдэдэ өөһэдынгөө эрхэнүүдые хамгаалха талаар медигүүдэй митинг үнгэрхэ.

Медицинскэ хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай обкомой түрүүлэгшэ Виссарион Матвеевич Малановһаа абаһан интервью уншагшадайнгаа анхаралда дурадханабди.

— Ямар шалтагаан дээрэһээ митинг үнгэргэхэ тухай шиидхэбэри абтааб?

— Бидэ нэн түрүүн профсоюзай һалбариин ЦК-гай, һаяхан байгуулагдаһан РСФСР-эй элүүрые хамгаалгын медицинскэ хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай ЦК-тай нэгэн һаналтайбди. Тэрэ медигүүдэй социально-экономическа эрхэнүүд болон эрилтэнүүдые хангаха эрилтэ табина. Имэрхүү митингүүд оронной бүхы регионуудта үнгэргэгдэхэ. Юуб гэхэдэ, СССР-эй бүхы дэбисхэр дээрэ хүдэлдэг медицинскэ хүдэлмэрилэгшэдэй байдал ехэл тулюур туйган болонхой. Тэдэ хизаарлагдаһан багахан салин хүлһэ абадаг, ажалайнь эрхэ байдал муу, социальна талаар хамгаалагдадаггүй. Медигүүд хүүгэдэй саадуудта өөһэдынгөө хүүгэдые оруулжа шададаггүй, гэр байраар хангагдадаггүй. Эдэ эрилтэнүүд гүйсэд һайнаар хангагданагүй. Хэдэн миллион хүнүүдэй ажаһуудаг Буряад орондо санаторно-курортно, аптечнэ хүдэлмэрилэгшэдые, мүн хангадаг персонал оруулаад 24 мянган медицинскэ хүдэлмэрилэгшэд ажаллана.

Һарадаа 230—240 час соо хүдэлдэг ондоо мэргэжэлтэй хүнүүдые орон дотор олохогүйт. Митингын үедэ Буряадай АССР-эй Верховно Соведтэ, Министрнүүдэй Соведтэ, арадай депутадуудай Улаан-Үдын городской Соведтэ, горгүйсэдкомдо имэ шанга эрилтэнүүд табигдаха: элүүрые хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэдэй салин хүлһые шата шатаар дээшэлүүлхэ, арадай ажахын үйлэдбэриин һалбаринуудай хүдэлмэрилэгшэдэй дундуур хэмжээнэй салин хүлһэнһөө 150 процент хүрэтэр дээшэлүүлхэ, хоер ажал хэхэдэнь хүдэлһэн сагайнь зэргээр түлбэри түлэхэ, һарын нормоһоо гадуур хүдэлһэн элүүрые хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэдэй дежурстванудай түлбэриие хоер дахин хэмжээндэ түлэхэ. Энээнһээ ондоошье эрилтэнүүд табигдана. Жэшээлхэдэ, Улаан-Үдэдэ элүүрые хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэдтэ 300 һууритай хамтын байра, 300 һууритай хүүгэдэй комбинат барихаар хараалха, үмсын гэр барихын тула газар үгэхэ, мүн Улаан-Үдэдэ медигүүдэй байшан барихын тула проектно-сметнэ документаци бэлдэхэ.

— Олонхи ушарта медигүүд үбшэнтэндэ хайша хэрэгээр, бүдүүлигээр хандадаг, эмшэлһэн үрэ дүнгүүдэйнгээ түлөө харюусадаггүй гэжэ тэдэниие зэмэлдэг.

— Энээниие буруушаахын аргагүй. Гэхэ зуура, гүрэнэй хэмжээндэ элүүрые хамгаалгада хайша хэрэгээр хандадаг байһанһаа уламжалан, имэ дутагдалнуудтай ушарнабди. Нэгэ үбшэнтэнэй аргалхын тула айхабтар бага мүнгэ зөөри һомологдодог. Эмшэлэлгын эмхи зургаанудта үбшэнтэн олон байдаг. Республиканска больницада 500-най орондо 960 үбшэнтэниие хангаха баатай болоно. Түргэн туһаламжын больница баһал имэрхүү байдалтай. Имэ эрхэ байдалда бидэ шанар һайнтайгаар медицинскэ туһаламжа хүргэжэ шадаха байна гүбди?

Врачнууд, фармацевтнүүд, медсестранууд дуталдана. Младша медперсонал үгы гэхэдэ болохо. Врачнууд болон медсестранууд хүдэлмэриингөө сагай зарим хубииень тад ондоо ажал хэжэ, поол үгаажа гаргашалха баатай болодог. Эмүүд, элдэб хэрэгсэлнүүд, эгээлэй юрын түхеэрэлгэнүүд саг үргэлжэ дуталдажа байдаг. Эндэ хоморой шухаг болошоһон рентгеновскэ пленкэ тухай хэлэнэгүйбди. Үбшэнтэнэй эдеэ хоолой шанар муудана. Больницанууд болон аптекэнүүдэй гэр байранууд тулюур туйган байдалтай, эмшэлэлгын болон диагностическа аппаратура хуушаранхай.

— Дэлгүүрэй экономикодо шэлжэн ороолгын эрхэ байдалда манай республика дотор медицинэ ямараар хүгжөөгдэхэ гэжэ һананабта?

— Нэн түрүүн медицинэдэ гүрэнэй һомололго дээшэлүүлэгдэһэй гэжэ хүсэхэ байнаб. Ядахын сагта национальна валова продукциһаа 8—9 процент хүрэтэр дээшэлүүлээ һаань, һайн лэ болохо һэн. Хүгжэнги бүхы оронуудай медицинэ һайн байдалтай. Мүнөө манда оройдоол 3 процент мүнгэ һомолдог. Медигүүдэй бирагүй заахан салин хүлһые дээшэлүүлхэ гэжэ оролдонобди (Буряадай ЦСУ-гай мэдээнүүдэй еһоор республика дотор ажахын хүдэлмэрилэгшэдэй дундуур салин хүлһэнэй 289 түхэриг болоходонь, харин элүүрые хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэд наяад түхэриг абадаг. Дэлхэй дээрэ ямар орондо врачай ажалые имэ «үндэрөөр» сэгнэдэг байгаа хаб?

Дэлгүүртэ ороходо үедэ үмсын, ажахын тооһооной, арендэ, кооперативна бүхы онол арганууд хүгжөөгдэхэ, медицинскэ туһаламжа түлөөһэгүй байха гэжэ найданаб.

— Москвада болон Союзай бусад томо городуудта үмсын, медицинскэ кооперативууд үргэнөөр дэлгэрэнхэй гэжэ мэдэнэб. Доогуур мэргэжэлтэй гэхэ гү, али хэжэ байһан ажалдаа хайша хэрэгээр хандадаг хүнүүдһээ хэн маанадые абарха болоноб?

— Мүнөө горздравтаһаа, республикын элүүрые хамгаалгын министерство, эмхидхэлэй-методическа түб врачай гэртээ үзэхэ хэрэгые зүбшөөдэг болонхой. Дэлгүүрэй харилсаанууд үбшэнтэниие эмшэлэлгэдэ тад ондоогоор шэнэ еһоор хандаха аргатай олгохо. Жэшээлхэдэ, мүнөөнэй еһоор участогай бэшэ, харин бүлын врач бии болохо магадгүй. Танай гэртэ ажаһуудаг врачжо гэрые гүйсэдөөр хангадаг болохо. Имэ хүн тэндэ ажаһуугшадые бултыень таниха, гурбан үе болотор үбшэнэй түүхые мэдэхэ байна бшуу.

Дэлгүүрэй үедэ амбулаторно-поликлиническэ туһаламжа эрхим һайнаар эмхидхэхые баадхаха (үбшэнтэниие больницада барижа байхань аша туһагүй болохо). Энээнтэй дашарамдуулан, Улаан-Үдын республиканска больницын бааза дээрэ эмшэлэлгын диагностическа түб бариха тухай харин гүрэнүүдэй фирмэнүүдтэй хэлсээн баталагдаа. Имэ түбтэй болобол, үбшэнтэн эгээл шэнэ мүнөөнэй аппаратурын туһаламжаар гүйсэд һайнаар шэнжэлгэ, шалгалта гаража, үбшэнгөө мэдэжэ абаха аргатай болохо.

Шиидхэгдээгүй асуудалнуудта хүн зоной, ажахын, совет болон партиина засагаархидай анхарал хандуулха, хүн бүхэнэй элүүр энхэ гансал медицинын талаар хангалгаһаа бэшэ, харин экологиин, ажалые хамгаалгын, спорт хүгжөөлгын, гэр байрын эрхэ байдалнуудһаа, хоолһоо дулдыдадаг гэжэ ойлгуулха гээшэ митингын гол зорилго болоно. Эдэ асуудалнуудые гүйсэд һайнаар шиидхэхын тула хамтынгаа хүсөөр оролдохо зэргэтэйбди.

АЖАЛАЙ КОЛЛЕКТИВУУДЭЙ СОВЕДҮҮДТЭ, ПРЕДПРИЯТИНУУДАЙ, ОРГАНИЗАЦИНУУДАЙ, ЭМХИ ЗУРГААНУУДАЙ, КОЛХОЗУУД БОЛОН СОВХОЗУУДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭДТЭ, НИИТЫН, КООПЕРАТИВНА ОРГАНИЗАЦИНУУДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭДТЭ

ХАНДАЛГА

Хүндэтэ нүхэд! Арбаад жэлэй туршада манай нютагай залуу хүбүүд Афганистанда тулалдаа. Танайшье предприятида «афганецууд», тэдэнэй бүлын гэшүүд хүдэлдэг байгаа еhотой. Эдэ хүнүүдтэ туhаламжа хүргэхэ талаар ямаршье хэмжээнүүдтэ элдэб янзын тогтоолнууд, шиидхэбэринүүд абтаhан гэжэ мэдэнэбди. Гэхэ зуура, тэдэнэй олонииньбэелүүлэгдэнгүйгөөр үлэшэнэ. «Дайнда мордоhон сасуутанда» гэhэн хүшөө памятник бодхоохо тухай асуудал шиидхэгдэнэгүй. Дайнда хүбүүгээ алдаhан эхэ түлөө асаруулжа, түргэн туhаламжын машина саг соонь ерүүлжэ шаданагүй, хоер хүлгүй болоhон минер хүбүүн мүнөөшье хүрэтэр «совет» протезтэй болоногүй.

Хоердохи «афганец» бүхэн эльгэнэй үбшэн, тиф, маляри гэхэ мэтэ хүндэ үбшэнгүүдтэ нэрбэгдэhэн байха юм. Гурбадахи солдат бүхэн хүндөөр шархатаа.

Имэ юумэ тоолоходо болоо hаамнай, ехэ саг хэрэгтэй болохо. Орой болгожо байнгүйгөөр эдэ хүнүүдтэ дары түргэн туhаламжа хүргэхэ хэрэгтэй. Тэдэнэр маанадhаа туhаламжа хүлеэнэ бшуу.

Афганистанай ветерануудай республиканска совет байгуулха тухай шиидхэбэри абтаа.

Имэ соведэй байгуулагдаа hаа, Афганистанда наhа бараhан солдадуудай түрэлхидтэ, бүлэнүүдтэ, инвалидуудта туhаламжа хүргэжэ шадаха, инвалидна тэргэнүүдые, протезнүүдые худалдажа абаха аргатай, наhа бараhан солдадуудай дурасхаал мүнхэлхэ шадабаритай, хуулиин наhа гүйсөөгүйшүүлэй сэрэгэй-патриотическа клубуудые байгуулха аргатай болохо hэмди.

1990 оной августын 24-дэ учредительнэ конференци үнгэргэгдэхэ. Эдэ хүнүүдэй хуби заяанда анхаралаа хандуулжа, тэдэнэртэ туhаламжа хүргэхэ гэбэл, спонсор-учредителиин үүргэ дүүргэжэ, августын 24 болотор материальна туhаламжа «Афганистанай ветерануудай союз» гэhэн тэмдэгтэйгээр ЖСБ-гэй ОПЕРУ-да № 000 700 705 счедто оруулхыетнай гүйнабди.

Таанадые туhалха байха гэжэ найданабди.

Манай адрес: Улаан-Үдэ хото, Сүхэ-Баатарай үйлсэ, 16, сэрэгшэд-интернационалистнуудай учредительнэ конференци үнгэргэхэ талаар эмхидхэлэй комитет. Телефон: 2-34-81.

Хүлеэхэ саг hалаа

«Хүн гээшэ эдир наhандаа бүхы юумэ хэжэ үрдихэ хүсэн дундаа ябадаг гээшэ»,— гэжэ сирикихид сэсэ мэргэнээр хэлсэдэг байха юм.

Эндэhээ бодоод үзэхэдэ, манай эдир залуу үетэн бурьялжа байhан хүсэ шадалаа, эдэбхи үүсхэлээ хаана хэрэглэхэ болоноб? Залуушуулда хэн туhалхаб, дэмжэхэб? Тэдэнэй тала хэн барихаб?

Арадай депутадуудай городской Соведэй дэргэдэхи залуушуулай хэрэгүүдэй талаар Комисси имэ туhалагша болжо шадаха гэжэ тэрэнэй түрүүлэгшэ Владимир Саганов тоолоно. Дэлгэрэнгыгээр харюусахыень тэрээндэ хандабабди.

— Комисси хэзээ байгуулагдааб? Тэрэниие байгуулха гэжэ хэн дурадхааб?

— Урданьшье имэ комисси бииhэн. Тэрэ гансал ажалдаа хайша хэрэгээр хандадаг байгаа. Мүнөө үеын эрилтэнүүдтэ хүрэдэггүй комиссиие тарааха тухай асуудалай табигдахада, бидэ, залуу депутадууд, комиссиие тэрэ шэгтэнь үлөөжэ, ашаг үрэтэйгөөр хүдэлхэ арга боломжо үгөөд туршаха гүйлтатайгаар горсоведэй 21-дэхи зарлалай 1 сессидэ бүри хабар хандаа hэмди.

— Комиссиин бүридэлдэ хэн ороноб?

— Мүнөө арбан хүн хүдэлнэ. Тэдэнэр бүгэдэ залуунууд байhан тула ямаршье даабарида түрүү үзэл бодолтойгоор, эдэбхи үүсхэлтэйгээр хандадагаараа онсо шалгарна. Комиссиин бүридэлдэ арадай гэгээрэлэй хүдэлмэрилэгшэд, үйлэдбэридэ ажалладаг хүнүүд, студентнэрэй, армиин түлөөлэгшэд ороно.

— Ямар ажал хэдэгбта?

— Үргэн ехэ программа урдаа табинхайбди. Гэгээрэлэй, хүмүүжүүлгын, сүлөөтэй саг ашаг үрэтэйгөөр үнгэргэлгын асуудалнуудые шиидхэхэ зорилгонуудые урдаа табинабди. 14—15 наhатай шадал дундаа ябаhан хүбүүдэй үйлсэ гудамжануудаар зайгуултажа, юушье хэнгүйгөөр сүлөөтэй сагаа үнгэргэхые харахадаа, уйдахаар байдаг. Тэдэниие наhаяа хүсөөгүйт гэжэ хэлээд, ажалдашье абадаггүй. Дуратай ажалдань дадалтай болгохо, hургаха гээшэ мүнөө аха үетэнэй гол зорилго болоно. Залуу үетэндэ эртээнhээ анхаржа шадаагүй hаамнай, эрхим hайн халаан ургахагүй бшуу. Сэхэ харгыhаа хажуу тээшээ хадууржа, алдуу эндүүнүүдые дабтадаг, гэмтэ ябадал хэдэг «үлүү» хүнүүдые зүб замда гаргаха, ажалтай болгохо, гэр байра үгэхэ гээшэ баhал шухала. Харин мүнөө ямар байдалтай ушардагбибди гэжэ хараад үзэе. Ямар бэ нэгэ залуу хүнэй алдуу эндүү хэхэдэ, тэрээн тухай муугаар хэлэхэ, шоо үзэхэ, шобто хараха ябадалнууд али олон ушардаг. Общестаын экономическа ажабайдалда залуу үетэниие эдэбхитэйгээр хабаадуулжа шаданагүйбди. «Залуушуулай бизнес» хүгжөөхэ гээшэмнай мүнөө шухала зорилгонуудай нэгэн болоно. Юрэл эдеэ баридаг, хэрэгтэ хэрэггүй хубсаhа хунар оедог газарнуудые байгуулха тухай хэлэнэ бэшэбди. Хэды залуушье hаа, зоримгой, эрдэм болбосоролтой залуу хүнүүд ямаршье харюусалгатай ажал хэрэгүүдые бэелүүлжэ шадаха. Тиимэhээ творческо хүсэнүүдые нэгэдүүлжэ, бизнесменүүдэй ассоциаци байгуулха шухала гэжэ hанагдана. Имэ нэгэдэлые «бизнес-клуб» гэжэ нэрлэхэдэ болохо байна. Акционерна общестаын еhо журамаар клуб байгуулжа, удаан нобшоржо байнгүйгөөр ехэ хэрэгүүдые бэелүүлжэ эхилхэ хэрэгтэй.

— Залуушуулай сүлөөтэй сагые эмхидхэлгэ шухала асуудалнуудай нэгэн болодог. Комисси энэ асуудал хайшан гэжэ шиидхэхэ хүсэлтэйб?

— Залуушуулай сүлөөтэй сагые үнгэргэлгэ шухала асуудалнуудай нэгэн гэжэ зүб хэлэнэт. Сүлөөтэй саг үнгэргэлгын системэ хуушараа. Тэрэниие үндэhөөрнь хубилгаха хэрэгтэй. Хододоо хооhон байдаг томо стадионууд, спортивна талмайнууд, бассейнүүд үүргэеэ дүүргэжэ шаданагүй. Имэ газарнуудта гансал оеhэдынгөө хүнүүд болон үхибүүдые оруулаад лэ бусадые дүтэлүүлдэггүй гэжэ мэдэнэбди. Имэ ябадалые буруушааха байнабди.

Микрорайон бүхэндэ залуушуулай багахан клуб эмхидхэжэ, дискотекэнүүдые, видеосалон үнгэргэхэ, бассейн байгуулха, элдэб янзын спортивна секцинүүдые эмхидхэхэ шухала.

Имэ хэмжээнүүдые абаа hаамнай, эдиршүүл үйлсэ гудамжануудаар юрэл зайгуултажа, бэеэ хэхэ газараа олжо ядахаяа болихо бшуу.

— Студентнэрэй ажабайдалда шиидхэхэ асуудалнууд бүришье олон дайралдадаг. Имэ асуудалнуудые hайнаар шиидхэжэ болохоор гү?

— Үнэхөөрөөшье городой студентнэрэй hанаа зобоодог асуудалнууд нилээд олон байха. Бии байhан асуудал гол hуури эзэлдэг aаб даа. Гансал багшанарай институтда hурадаг студентнүүдэй 42 процентнь квартирануудые, комнатануудые хүлhэлдэг байха юм. Хоердохеор, эдеэ хоолой асуудал. Студентнүүд эдеэ хоолоор хангалгын гурбадахи категоридо хабаатай. Энэмнай юун бэ гэжэ тайлбарилаад туршая. Студентнүүдэй 52 процентнь хроническа гастрит болон хотын шархатай болодог байха юм. Илангаяа үдэшэлэн эдеэлхэ газар олдодоггүй гэжэ студентнүүд гомдодог. Ингэжэ тэдэнэр городой магазинуудаар эдеэ хоол бэдэржэ, үдэшын хоол барина. Зарим студентнүүд хооhооршье унтаха баатай болодог. Имэ байдалда ерээдүйн халааниие эрхим hайнаар хүмүүжүүлжэ шадаха гүбди? Гурбадахяар, hуралсалай асуудал. Дэлхэйн олон оронуудай студентнүүд ямар хэшээлнүүдтэ ябахаяа өөhэдөө шэлэдэг байха юм. Харин манай орондо бүхы хэшээлнүүдтэ ябахые уялгалдаг. Илангаяа бүлэтэй студентнүүдтэ тусхай график зохеогдохо еhотой. Хэшээлнүүдтэ өөhэдынгөө дураар ябаhан студентнүүд ехэ юумэ мэдэнгүй үлэшэхэ гэжэ айhанай үлүү. Хэшээлнүүдтэ ябаhан нэрэ зүүгээд лэ ехэ юумэ мэдэхэ, эрдэмтэй болохо гэжэ оролдодоггүй студентнүүд баhал дайралдадаг aаб даа. Гэбэшье олонхи студентнүүд бэеэ даагаад hуража шадаха, эрдэмтэй болохо байна бшуу.

Эдэ болон бусад асуудалнуудые дары түргэн шиидхэхэ хэрэгтэй. Юрэдөө гараа дэлгээгээд миин hуужа байха саг үнгэрэн ошоо. Студентнүүдтэй, вузай администрацитай нягта харилсаатайгаар хэмжээнүүдые абаха шухала.

hаяын ерээдүйдэ маанадай бэелүүлхэ гол зорилгонууд имэл даа. Уншагшадhаа hанамжа дурадхалнуудые хүлеэнэбди.

Горгүйсэдкомой соелой таhагта хандагты.

ИГУ-гай студент Сергей МАРФИЦИН интервью абаба.

Байгал тээшэ зориһон ута зам

Зай гээшэ гайхалтай хэрэг болодог. Рейсовэ автобусой зөөлэхэн кресло дээрэ һуугаад, столбнууд дээрэ бэшэгдэһэн тоонуудаар харгын зайе тодорхойлон ябахада, бэлэн байнгүй яахаб даа. Харин энэ зайе ябагаар махяха болоо һаа, хэды шэнээн сагай, үдэрэй хэрэгтэй болохо байһаниинь мэдэгдэнэгүй. Нэгэ, хоер үдэр хэрэгтэй болохо гү? Али долоон хоног гү? Мүнөө би тон зүбөөр мэдэхэ болонхойб: Улаан-Үдэһөө Татаурово хүрэтэр хоер үдэр соо, Татауроваһаа Югово хүрэтэр үшөө нэгэ үдэр соо ябагаар ябаха... Теэд бү ярагты, энэмнай эсэс лэ, харин эхинһээ эхилхэ хэрэгтэй бшуу. Зай тиигэбэл...

Байгша оной июлиин 22-то Соведүүдэй талмай дээрэхи ори ганса дал доро суглараабди. Бороотой орожо байһан дээрэһээ тэндэл хуурай байба. Тиигээд танилсажа эхилбэбди. Бидэ хадаа Байгалые хамгаалха талаар экологическа аяншалгада хабаадагшад болонобди. Тон үсөөхэн хүн байгаа гэжэ халаглан тэмдэглэебди. Соносхолнууд муугаар үлгэгдэһэн байгаа гү, али городойхид бороотой орожо байхада залхуураа гү, бү мэдэе даа. «Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөндэ хабаадагшадһаа гадна, Северобайкальска хүүгэдэй экологическа һургуулиин, инвалидуудай бүлгэмэй түлөөлэгшэд, Шэтын областиин айлшад, Улаан-Үдын һурагшад — бүхыдөө 30 хүн байгаа. Амаралтадаа гэртээ ерэһэн Новосибирскын гүрэнэй университедэй гурбан студент газетэһээ аяншалга тухай мэдээд, тэрээндэ хабаадалсаха гэжэ шиидээ.

Йимэ бүридэлтэйгөөр бидэ Байгалые хамгаалха талаар экологическа аяншалга Буряадта эгээ түрүүлэн эхилхэ баатай болобобди. Манай зам нангин далайн гурбан гол шарха болодог промышленна гурбан томо түбөөр гараха байба. Тэдэ гэбэл, Улаан-Үдын промышленна узел, Селенгинскын ЦКК болон Байгалай ЦБК болоно. «Арад зон Байгалай түлөө» гэжэ аяншалга-хүдэлөө ба Байгалай жаса эмхидхэгшэд 300 модо зайе хоер долоон хоног соо гаталаад, августын 5-да Байкальск ерэхээр хараалаа юм. Тэндэ «Байгалые хамгаалга» гэһэн Эрхүүгэй түлөөлэгшэдтэй уулзаха еһотой.

— Бидэ гансал аяншалха бэшэбди,— гэжэ аяншалгын координаторнуудай нэгэн Леонид Васильев хэлэбэ.— Арадай нангин нуур болохо Байгалые хамгаалха талаар Буряадай хүн зониие энэ хэрэгтэ хамтын хүсөөр хабаадуулха гээшэ манай зорилго болоно. Хаа хаанагүй митингнүүдые эмхидхэхэ, предприятинуудай хүтэлбэрилэгшэдтэй уулзалгануудые үнгэргэхэ, экологическа мэдээсэл суглуулха хэрэгтэй. Эндэ нэгэн һаналтаниие бэдэрхэ гээшэ гол шухала.

Эдэ бүгэдэн бэелүүлэгдэхэ гэбэл, харин мүнөө дээрээ юун хэгдэхэб?

Заречный поселогой саана абаһаар түрүүшын уулзалга болоо. Юрын уулзалга бэшэ, харин кино буулгагдаа. Хэдэн хүн автобусоор маанадые ахижа гараад, харгын захада камера тодхожо, багахан сюжет буулгаба. Эстониин болон Баруун Германиин кинематографистнууд эвенкнүүд тухай хамтын фильм буулгана гэжэ тэдэнэртэ хүрэжэ ерэхэдээ бидэ мэдэбэбди. Бидэ энэ темэдэ ямаршье хабаагүйбди, гэбэшье экологи тухай хөөрэлдөөнэй гарахада, тэндэ харуулагдаха зон хабди. Энэмнай жэжэхэн хэрэгшье һаа, зохид шэнгеэр манда һанагдаа һэн.

Сэхыень хэлэхэдэ, аяншалгын түрүүшын үдэр урагшатай байгаагүй. Бороо хүнэгөөр адхаһандал орохо юм, нараншье хиртээд абаа. Энэ үдэр оройдоол 13 модо зай гаталаабди. Городойнгоо хажуудахана, Сотниково тосхондо хонобобди. Аяншалгада хабаадагшадай норошоһон хубсаһа хунараа хатаажа, халуун сай уужа байхадань, би түрүүшын интервью абабаб.

«ШЭТЭ БАЙГАЛДА ДУРАТАЙ!»

Анатолий Иванович Крушлинский Шэтын, Профсоюзуудай ВДФСОгой городской Соведэй хүдэлмэрилэгшэ. Тэрэ аяншалгада хабаадалсахын тула Буряад орондо тусгаар ерээ. Анатолий Иванович интервью абахаһаамни урда тээ хаанаһаашьеб шэрэ, бирэ олоод, өөрынгөө майка дээрэ юушьеб бэшэнэ. Харахадамни «Читалю» гэһэн үгэ бэшэжэрхиһэн байба. Энэмнай ямар удхатай үгэ гээшэб гэжэ тэрээнһээ асуугаагүйб. Юундэб гэхэдэ, хожомынь мэдээжэ болохо. Харин мүнөө дээрээ түрүүшын иимэ асуудал һурабаб:

— Аяншалга тухай та хаанаһаа мэдэжэ абаабта?

— Буряадта экологическа аяншалгада бэлэдхэлэй хэгдэжэ байһан тухай мэдээсэл инвалидуудай бүлгэмэй каналаар Шэтэдэ хүрэжэ ерэбэ. Һүүлэй жэлнүүдтэ би энэ бүлгэмтэй харилсан ажаллажа, мүрысөөнүүдые эмхидхэхэдэнь туһалдагби. Тэдэнэрһээл бүхы юумые мэдэжэ абааб.

— Мүнөө манай орон дотор экологическа асуудалнуудые эрид хурсаар табяагүй регион олохонь хүшэр лэ гээшэ ха. Танай Шэтэдэшье баһал иимэ асуудалнууд бии гү?

— Байнгүй яахаб. Энэ талаар шиидхэгдээгүй асуудалнууд нилээд олон. Һүүлэй жэлнүүдтэ Арей нуур хосорхо түйлдаа хүрэнхэй. «Манай бишыхан Байгал»,— гэжэ шэтынхид тэрээн тухай хэлсэдэг. Энэ нуур эмшэлэлгын талаар табан шэглэлтэй. Тиихэдээ байгаалиин еһотойл бэлэг болоно бшуу. Зүгөөр тэрэнэй хажуугаар трасса гаргажа, туристнуудта бааза баряа. Мүн тэндэ совхоз түбхинэнхэй. Совхозой малнууд нуурай эрье дээгүүр бэлшэжэ ябадаг. Тиихэдээ энэ шухаг нуурта аюултай хүршэ болоно.

Нүгөөдэнь Кенон нуур болоно. Жараад онуудай тэн багаар Шэтэдэ баригдаһан ГРЭС-эй үлэгдэлнүүд нуурай уһые бузарлана.

Город соогуур урдадаг Энгидэй мүрэнэй уһан үнинэй уухын аргагүй болонхой.

Тиихэдээ манайшье областьдо экологическа талаар шиидхэгдээгүй асуудалнууд олон гэжэ та ойлгобо еһотойт. Тэдэ хүн бүхэнэй һанаае зобоодог. Бидэшье өөрын экологическа аяншалга бэлдэжэ, удахагүй тэрэниие үнгэргэхэбди. Манай экологуудай нэгэдээгүй байһанда халагламаар. Областиин хэблэлдэ энээн тухай материалнууд саг үргэлжэ толилогдожо байдаг. Зүгөөр Буряад оронойхидол едли арадай хүдэлөөн манда мүнөө дээрээ эмхидхэгдээгүй. Байгалай жасын Шэтын отделени тухай дуулаа һэм. Тэрэнэй зүгһөө эрид шууд ябуулгануудай бэелүүлэгдэжэ байһаниинь харагдадаггүй.

— Тиибэ яабашье шиидхэгдээгүй асуудалнуудай хэдын олон байгаашье һаань, Байгалай хуби заяан таанадай һанаае зобооно гү?

— Һанааемнай зобоонгүй яахаб даа. Байгал гээшэ дэлхэйн үнэтэй сэнтэй нуур болоно гэжэ би ойлгодогби. Тэрэниие хамгаалхын түлөө тэмсэжэ байһан Буряадай болон Эрхүүгэй областиин хүн зонтой Шэтэшье гүйсэдөөр һаналаа нэгэдэнхэй.

— Байгал манда нангин, субад эрдэни болодог,— гэжэ Шэтын инвалидуудай «Гефест» гэһэн областной клубай түрүүлэгшэ Александр Васильевич Елисеев хөөрэлдөөндэ оролсобо.— Бидэ, инвалидууд, тэрээндэ тон ехэ баяр хүргэдэгбди. Бэеэ хороохоор һэдэһэн нүхэр намда бии байха. Харин нэгэтэ Байгалаар ябажа ерэһээр, энээн тухай бодолоо огтолон орхиһон байна. Нуурай үзэсхэлэнтэ һайхан байдал тэрэниие ажабайдалда тэхэрюулээ. Байгал ерэжэ хараһан хүнүүд хүхюун зугаатай, энэрхы һайхан сэдьхэлтэй болодог гэжэ би обеороо хүм. Нуур хосоржо магад гэжэ бодоодшье үзэхэнь аймшагтай байна. Байгалда хайша хэрэгээр хандаха ябадалые маанадта, инвалидуудта һанаа амараар, ээзэн бусаар хандаһантай адли гэжэ би тоолохо байнаб.

...Манай хөөрэлдэһөөр байтар Анатолий Иванович ажалаа дүүргэээд, шэрэ болон бирэзэе орхибо. Сагаан бүд дээрэ иимэ бэшэлгэ мүндэлшоод байба: «Шэтэ Байгалда дуратай!»

БАГАХАНУУДШЬЕ ҺАА, ХОРО ХҮРГЭНЭ

Аяншалгын удаадахи хоер үдэр марафон зайда спринтэрскэ урилдаа һануулаа. Сагай уларилһаа боложо, һаатаһанаа хүсэхэ баатай болообди. Сотниковолоо Татаурово хүрэтэр 8 часай туршада гаталаабди. Үдэр соо 50—60 модо гаталдаг дүршэлтэй туристнуудтал энэ зай богони шэнгеэр һанагдаха юм бэээ. Гэбэшье аяншалгада хүүгэдшье, инвалидуудшье хабаадалсаа юм. Тэдэнэртэ 32 модо зай гаталха гээшэмнай нилээд хүшэрхэн зам болоно.

Эдэ үдэрнүүдтэ элдэб олон шиидхэгдээгүй асуудалнууд тобойн гаража ерэбэ. Бидэ Байгалай хажуудахи промышленна томо барилганууд Селенгинскын ЦКК мэтэ олон юумэ хэлэдэг, бэшэдэгбди. Зүгөөр багаханууд предприятинууд тухай огто мартажархидагбди. Тэдэниие хамталжа абаад үзэхэдэ, байгаалида нилээд ехэ хохидол ушаруулдаг. Өөһэдөөшье бодоод үзэгты. Татауровада хирпиисын, зaһабарилгын-механическа заводууд, Таловкада түмэрбетон хэрэгсэлнүүдэй завод, Ильинкэдэ модо талладаг бааза бии. Эндэ хэдэн арбаад котельнэнүүд хүдэлнэ ха юм.

Экологическа аяншалгада хабаадагшад гансал Татауровай РМЗ-дэ хүрөө. Хэрэгһээ гараһан тоһонууд болон электролидүүдые хайшань хэхэб гэһэн асуудал эндэ шухала болонхой. Мүнөө үедэ тэдэниие сэбэрлэнгүйгөөр ойдо абаашажа нүхэн соо хаядаг. Бидэ тэрэ нүхые хараабди. Тэндэ дээгүүрээ тоһолиг толбонуудтай, аягүйхэн үнэртэй багашагшье һаа, яһала гүнзэгы нүхэн харагдаа һэн. Гое һайхан шэнэһэн модоной дунда малтагдаһан нүхые тойроод ямаршье ургамал урганагүй.

Машинануудые шэрдэдэг, заһабарилдаг бүхы цехүүд соо конденсаторнууд тодхогдоогүй байба. Шэрын сасардаһан агаарта дэгдэнэ гэжэ предприяти шалгаха үедэ элирүүлэгдээ. Харин завод Сэлэнгэ мүрэнэй эрье дээрэ түбхинэнхэй.

— Бидэ һүүлшын модельнүүдэй конденсаторнууд болон фильтрнүүдые табихаар бэлэмди,— гэжэ ахамад инженер В. К. Богатых хэлэбэ.— Теэд тэдэниие хаанаһаа абалтайб? Урлан нарижуулагшадай дурадхалнууд НИИ-нүүд соо шэнгэшэдэг. Зүбшэл заабари, эрдэмэй талаар туһаламжа абахын тула хандаха газараа олодоггүйбди.

Сэбэрлэдэг түхеэрэлгэнүүд манай экологиин үнинэй хүндүүлхэй үбшэн болонхой. Энэ талаар Татауровада яһала гэмгүй. Таловка станци дээрэхи сэбэрлэдэг түхеэрэлгэнүүдтэ сүүдхэдээ 650 кубическа метрэй орондо 1500 кубическа метр муухай уһан орожол байдаг. Энээн дээрэһээ харахада, муухай үлэгдэл уһан сэхэ адхагдана.

Гурбадахи үдэртөө нэгэ бага хүнгэн шэнгеэр һанаабди. Урдандаа һааһаар һүн ямар байдаг бэ гэжэ балай ехээр ойлгодоггүй һэм. Югово тосхоной хүндэмүүшэ хүн зон манай байһан газарта хэды ехэ һааһаар һү асараа гэжэ һананабта. Гурба литрэй 5—6 баанхаар дүүрэн һү асархадань, эсэшэһэн бидэ амтархан сэдьхэлээ ханан уугаабди. Хаа хаанагүй ябахадамнай, тэндэхи зон хүндэмүүшэ һайнаар угтадаг байгаа. Зүгөөр аяншалгада хабаадагшад Югово тосхонойхидой асарһан һүн тухай баяр баясхалантайгаар дурдан һанана.

БАЙКАЛЬСК УТААТА ХОТО

Эндэ, Юговэдэ хамта гурбан үдэр соо аяншалһанай һүүлээр экологическа аяншалгада хабгадагшадтай би хахасааб. Командировкын болзор дүүрэжэ, Улаан-Үдэеэ бусаха хэрэгтэй болобо. Тэдэнэртэй хахасаха ехэл дурагүй байгааб. Редакциин даабари дүүргэжэ байһан хадаа бусаха хэрэгтэй болобо. Удахагүй тэдэнэртэй уулзахаб гэжэ һанаа сэдьхэлээ тэгшэлбэб.

Аяншалгын эсэс болохо Байкальскда би тэдэнэртэй дахяад уулзабаб. Энэ хугасаа соо аян замдатнай юун болооб гэжэ эгээн түрүүн асуугааб.

— Селенгинскдэ ЦКК-гай хоолойнуудһаа үдхэн хара утаанай өөдөө дэгдэн бааяжа гарахыень хараабди.

— Кабанскда «Байсал — дэлхэйн субад эрдэни» гэһэн фестивальда хабаадаһан хариин гүрэнүүдэй бүлэгүүдэй концерт хараабди.

— Брянскын хүн зондо баяр хүргэнэбди. Тэдэ маниие банида оруулаа. Ута зам гаталһанай һүүлээр халуун банида орожо бэеэ һэргээхэдэ хэды зохид байгааб даа.

— Брянск һандаргажа, хүн зониие ондоо тээшэнь нүүлгэжэ абаашахань, тосхонойхид энээниие буруушаана гэжэ дуулаабди. Иимэ ябадал гаргуулжа болохогүй. Нютагжаһан газарһаань хүнүүдые ондоо тээшэнь нүүлгэхын орондо ЦКК-е хааг лэ. Гар табилга суглуулжа болохо гү?

Найдуулһанай еһоор Эрхүүгэй «Байгал хамгаалгада» гэһэн хүдэлөөнэй түлөөлэгшэд Байкальскда ерэбэ. Бидэ тэдэнэрые угтаха түсэбтэй байгаабди. Харин энээнһээ үрэ гараагүй. Тэдэмнай электричкээр хүрэжэ ерэбэ. Байкальскын түбэй талмай дээрэ экологическа мэдээсэлтэй агитационно стенднүүдые дэлгээжэ, нютагай хүн зонтой үгэ буляалдаа, арсалдаа үүсхэбэбди. Тэдэнэй олонхи экологистнуудые хубиин дайсанһаа өөрэгүй шэнгеэр угтадаг байгаа гэжэ хэлэхэ хүсэлтэйб. Тэдэниие ойлгоогүй байхын аргагүй. Юуб гэхэдэ, комбинат гээшэ тэдэнэртэ гэр байра, үндэр түлбэритэ ажал, тодорхой ерээдүй болоно бшуу.

Харин город дээгүүр манатан тогтошоһон хара утаан тушаа юун гэжэ хэлэлтэйб? Сероводородой үнэр хаа хаанагүй гутахадал гэнэ. Байкальскда оройдоо нэгэ үдэр соо байһан аад, хубсаһа хунартамнай элдэб хорото бодос шэнгэшэһэн шэнгеэр һанагдаа һэн. Энэ хара утаан холоһоо харагдана, үнэрыньшье холуур саагуур таранхай.

Мүнөө аяншалгадаа тэхэриебди. Үрэ дүнгүүдые гаргахаар болоо. Зүгөөр аяншалгын үрэ дүнгүүдые хараад, баярлахын аргагүй. Хараалагдаһан зай гаталагдаа. Митингнүүд үсөөнөөр үнгэргэгдөө. Юундэб гэхэдэ, аяншалгада хабаадагшад агитационно хүдэлмэридэ бэлэдхэл муутай байгаа. ЦКК-да комошожо шадаагүйбди. Эндэ комбинадай хүдэлмэрилэгшэд зэмэтэй. Дүй дүршэлтэй боложо, хүнүүдэй бэе бэетээ дүтөөр танилсажа, ойлгодог болоһониинь гол шухала. Шэнэ аяншалга эмхидхэхэ хүсэл эрмэлзэл бии. Энэ удаа Байгалай хойгуур аяншалга үнгэргэхэ хүсэлтэй.

Байгал тээшэ шэглэһэн зам нилээд ута, тэрэнэй асуудалнуудые шиидхэхэ замууд үшөөл гүйсэдөөр тодорхойлогдоодүй.

С. БЕРЕЗИН,
манай корр.

Хитадһаа намнуулһанай һүүлээр улад зониие һурдүүлжэ ябаһан монголнууд өөһэд хоорондоо шэрүүн хемороондо абтаа һэн. Нэрэтэ бэшэ монгол хаанай шэрээдэ Ойрадай гэхэ гү, али Баруун Монголой түлөөлэгшэ һууһан юм. Тэрэнһээ гадна Чингисхаанай түрэһэн дүүнэрэй зарим үри һадаһаниинь хаанай «ехэ һуури» руу һанаашархан гэтэдэг бэлэй.

«Манай аха дүү Монголдо табигдаһан «Мандухай сэсэн хатан» гэжэ кинофильм хадаа энэ үеын балар сагые удхалан харуулна. Түүхын мэдээжэ эрдэмтэ ба уран зохеолшо академик Ш. Нацагдоржын адли нэрэтэй романиие голложо энэ фильм табигдаһан болоно. Тиихэдэ Нацагдорж өөрөө сценариин автор болоо. Энэ ажалаа эрдэмтэ XVII зуун жэлэй үедэ бэшэгдэһэн мэдэгдээгүй авторай «Алтан тобшо», баһа мэдэгдээгүй зохеолшын бэшэһэн «Шара туужа» гээд, Сагаан Сэсэнэй «Эрдэниин тобчи» гэжэ түүхын гэршэлгэ болохо гол зохеолнуудые дахан, уран һайханай маягаар гололон бэшэһэн байна. Энэ гайхамшаг бүтээлнүүд болбол Монголой түүхые анха удаа Ехэ Монгол гүрэнэй бии болоһон XIII зуун жэлһээ эхилэн, тэрэнэй Манжын эрхэдэ ороһон саг (XVII зуун жэлэй 30-аад онууд) хүрэтэр удхалан хөөрэһэн угаа һонин зүйлнүүд болоно.

Энэ кинофильм эхилхэдээ, Мандугул хаанай (1463—1467) өөртөө залуу һамга эрижэ байхые харуулна. Үбгэржэ байһан хаан үри бэегүй һэн тула хаан шэрээгээ залган орхихо асуудалда абтанхай. Залуу һамган намда хүбүү түрэжэ үгэхэ аабза гэжэ тэрэ дотороо найдана. Теэд басаган түрэжэ, дэмы юумэн болоно. Зүгөөр хаан энээн тухай мэдэжэшье үрдинэгүй, юуб гэхэдэ, мэдэгдээгүй хорото дайсанай годлидо хадхуулжа, амяа таһарна. Тиихэдээ хаанай шэрээе залгамжалха хүнэй үгы дээрэһээ тэрэниие булимтаран эзэмдэхэ һанаатай зон олон болоно. Эгээл энэ үедэ Мандухай-хатанай һайшаалтай жүдхэл, ухаан бодол, гадна, хэрэгтэй болоо һаань, өөрынгөө хубиин жаргалые харангүй, түрын хэрэгые һэргээн бүтээхэ эрмэлзэл тодорхойлон элирнэ. Чингисхаанай түрэһэн дүү Хасарай үри һадаһан болохо Үнэболод гэдэг тэрээндэ һанаашархана. Теэд гүрэн түрын хэрэгтэ жүдхэжэ ябаһан, хаанай шэрээдэ зүйтэй хүн һуугаа һаа, гүрэнэй, бүрин бүтэн ба арад зоной энхэ амгалан байдал заатагүй удаан саг соо үргэлжэлхэ гэжэ бододог дээрэһээ Мандухай тэрээниие хэрэгсээнэгүй. Юань гүрэнэй хаашуулай үри һадаһан болохо, хаан шэрээе эзэлхэ эрхэтэй гансахан нэгэ хүн үлэһэн юм гэжэ мэдэнэ бшуу. Энэ хадаа Бата-Мүнхэ гэжэ нэрэтэй, дайсанай зэбүүн аашаар алагдаһан Баян-Мүнхэ-джононой (хаанай эгээн дүтын туһалагша, үнэн дээрээ гүрэнэй баруун гарай сайд) хүбүүн аад, бага наһанһаа үншэржэ, ондоо айлда тэжээлгэжэ ябаһан түүхэтэй.

Тиин 33 наһатай Мандухай Монгол түүхын зохеолнуудай хөөрэдэгэй еһоор, 7 наһатай хүбүүнтэй «бэеэ холбожо», «алтан урагай» таһалдалгүй хаан шэрээ залгамжалхадань, бэеэ хайрлангүй эрмэлзэн ябаһан гэжэ мэдэгдэнэ. Кинодо энэ хоерой наһанай зэргэлээе 10 жэл байгаа гээд харуулна. Гэбэшье, тэрээнһээ болохо олон түүхын баримтанууд энэ кинодо ондоошог болгогдоһон гэжэ тэмдэглэмээр байна. Кино табигшад өөрынгөө дураар болгохо эрхэтэй гээшэ ааб даа. Жэшээнь, Мандухай үнэн дээрээ Бата-Мүнхэһөө 2 бэшэ, харин 8 хүүгэдые түрэһэн байна, тиихэдээ тэдэ булта даа 4 эхир байгаа, тэдэнэйнь дунда гансахан лэ басаган байһан. Энэ бүри гайхалтай ушар. Тэдэ бүгэдэ 7 хүбүүд нэрэ дээрээ «болод» гэжэ нэмэритэй байһан. Энэ хадаа Мандухай-хатан өөрынгөө залуудаа ушаран ябаһан Үнэболодой дурасхаалда хүбүү түрөө һаа, иигэжэ нэрлэхэб гэжэ Чингисхаанай һүлдын тахилганай урда тангариг үгэһэн түүхэтэй.

Мандухай Үнэболод хоерой инаг дурые кинодо зүрхэ хүдэлгэмөөр харуулна. Монгол түүхын судар-нуудые уншахада, хүнүүдэй досоогоо юун гэжэ сэдьхэжэ ябаһые мэдэхын аргагүй байдаг. Тиимэһээ энэ кино табигшад хоер амарагай хахасалга, бага наһанһаа эхилжэ үелдэг тухай дурасхаал болгожо Үнэболодой шагай бэлэг үгэһые, баһа тэдэнэй хаанай моргоһоной һүүлээр үшөө нэгэ уулзалга гэхэ мэтые өөрынгөө һанаагаар оруулжа харуулһан байна. Үнэболодой гар дээрэ Мандухайн үхэжэ байһые баһа гайхалтай нарийнаар харуулжа шадаа гэжэ һанагдана. Үнөөхи шагайнуудаа Мандухайн наһан соогоо хүзүүндээ зүүгээд ябаһые Үнэболод олоно. Энэнь хадаа Мандухай өөрынгөө инаг дурые амяа мүхэтэрөө зүрхэн соогоо нангин хадагалаад ябаа гэжэ батална ха юм.

ХЕМОРООТО ЗЭБҮҮН САГАЙ ТҮҮХЭҺЭЭ

[«МАНДУХАЙ СЭСЭН ХАТАН» ГЭЖЭ МОНГОЛ КИНОФИЛЬМ ТУХАЙ ТҮҮХЭШЭНЭЙ ТЭМДЭГЛЭЛ]

Мандухай Үнэболод хоерой инаг дуран энэ кинофильмын ганса удха, үйлэнь болоно гэжэ һанаха хэрэггүй. Тэрэнэй гол удхань юуб гэхэдэ, хаанай засагые Чингисхаанай «алтан урагта» үлөөхэ ба феодал ноедой хемороое үгы хэхэ гэһэн Мандухайн эрмэлзэлгэ болоно. Үнэн дээрээ энэ эхэнэр бүри ехэ юумэ хэһэн байна. Нэгэдэмэл Монголдо амгалан байдал тогтожо, хаанай засаг үнэхөөр ехэ хүсэтэй болоһон гээд Монголой урданайшье, мүнөөнэйшье түүхэшэд заадаг. Энэ һайшаалта ябадалайнгаа түлөө Мандухай-хатан «сайн» ба «сэсэн» гэһэн хүндэтэ соло абаһан юм. Таһархай бутархай Монголые нэгэдхэхын түлөө энэ эхэнэр эсэшэ сусашагүй ябадаг байһан гэжэ түүхын гэршэлгэнүүд харуулдаг. Нэгэтэ тэрэ түрэхэ байгаад, буһалгаатай ойрадуудта дай хэхээр мордоһон гээд бэшэдэг. Байлдаанай дунда хүндэ бэень шэлжээд, моринһоо унашаһан байгаа. Тиихэдэнь Сайн-Сайхан, Баян-Бүхэ ба Бато-Болод гэжэ 3 баатар ударидагша хатанаа байлдаанай газарһаа гаргаһан байна. Тэрээнэй һүүлээр һара болоод, Вачир-Болод, Алчу-Болод эхирнүүд түрэһэн гэхэ. Энэ кинодо иимэрхүү юумэнүүд үгы. Гэбэшье хуушан түүхэшэдэй бэшэһэн хуурай үгэнүүд эндэ үнгэтэ һайхан зурагууд нюдөөрөө хаража таашаамаар болон үзэгдэнэ.

Кинофильм табигшад Мандухай-хатанай түхэл маягые һайн харуулжа шадаа. Дээрэ дурдагдаһан үндэр солые миин гараа дэлгэжэ һуугаад абаа бэшэ, харин үнэхөөрөө шэн габьяата ябадалайнгаа түлөө абаа гэжэ энэ фильм хараад мэдэхээр байна. Монгол хаашуулай дундаһаа иимэ солые тиимэшье олон хүн абаагүй, тиимэһээ Мандухай бүри эрэ хүнһөө дээрээр орон түрынгөө хэрэгтэ эрмэлзэжэ ябаһандаа абаа гэжэ харагдана. Нээрээ доро зүрхэтэй, тунхаришагүй, шуран бэрхэ эхэнэр байхаһаа гадна, ухаатай сэсэн гүрэнэй бодолгошо, дайн байлдаанай бодолгые гүн мэдэдэг, тиигээд өөрөө бэеэрээ түрүүлжэ, байлдаанда ородог хүн манай урда харагдана.

Кинофильмдэ харуулагдаһан зарим уянгата хэһэгүүд түүхын үзэгдэлые шэмэжэ, ехэ һонирхолтойгоор харагдана. Энээнэй тоодо Мандухай ба бага наһатай хаан хоерой шагай наадахые, хаанай элшын Мандухайн эсэгын гэртэ ерээд, басагыень эрихые, хаанай хоер бага хүбүүдэй наншалдахые тэмдэглэжэ болоно. Бүхы энэ хэһэгүүдтэ кино табигшад боложо байһан үйлые һайнаар харуулхын түлөө элдэб янзын нэмэлтэ зүйлнүүдые шадамараар оруулна. Жэшээлбэл, һая бэе бэедээ ойро болоһон Мандухай Бата-Мүнхэ хоерой үргэн талаар мореор ябажа байхада, һалбаржа байһан сэсэгүүд нойрһоо һэриһэн ногоон талые зүүдхэл болгон шэмэглэнэ, харин тэрэ хоер өөһэдөө досоогоо сэсэг ургуулһан юумэдэл, жаргалай ташуурта сохюулан ябана.

Иимэшүү үргэнөөр буулгажа харуулһан үнгэтэ зурагууд һайшаагдана гэжэ онсолон тэмдэглэхээр.

Дайн байлдаа харуулһан зурагуудые онсолон тэмдэглэнгүй гаража болохогүй. Зариман хэлэхэдээ, дан ехэ шуһа, алалдаа-хадхалдаа харуулаад һаланагүй гэнэ. Тэрэ зүбшье байжа магад. Зүгөөр энэ фильмдэ харуулһан түүхын саг ямар байгааб гэжэ шэнжэжэ үзэхэ болоо һаа, баруун, зүүн Монголой хоорондо замхангүй боложо байһан феодал ноедой хемороон голынь болоно. Тэрээнһээ гадна зүүн монголнууд өөһэд хоорондоо баһа ехэ зүришэлдөөтэй байһан гэжэ мэдэгдэнэ. Таһархай бутархай обогуудай хоорондо үргэлжэ боложо байдаг тэмсэл хадаа түбэй хаанай мэдэлһээ мултарха гэһэн гү, али бэе бэеэ дайлан абаад, өөрын эрхэдэ оруулха гэһэн зорилготойгоор ябуулагдадаг байгаа. Нүгөө талаһаань, түбэй хаан өөрынгөө засагые үнэн дээрэнь бэелүүлхын тула, олон-олон обогуудые гартаа оруулха гэһэн һэдэлгэтэйгээр дайшалхы ябуулгануудые бэелүүлдэг байба. Дунда үеын Монголой түүхые шэнжэн үзэхэдэ, эндэ замхашагүй дайн байлдаанһаа ондоо юумэн балай тодордоггүй. Тэрэниие энэ фильмдэ һайнаар харуулна. Дайн, туласалдаангүйгөөр XV зуун жэлые харуулаа һаа, энэ кинофильм миин лэ хаанай ордоной дотор үдэрһөө үдэртэ боложол байдаг хэдэн амарагуудай нюуса зүрилдөөн гү, али ноед һайдай бэе бэеынгээ урдаһаа хэһэн эсэргүү тэмсээн болошохо байгаа.

Энэ фильмдэ хаанай ехэ тамга Үнэболодой хулуун абаһые харуулна. Хитад ба тэдэнэй оршон тойрон ажаһуудаг арадай дунда тамга гээшэ ехэ дээрэ тоологдодог байһан гэжэ мэдээжэ. Хитадай алишье ноен, хэрбээ түбэй хаанай үгэһэн тамгагүй һаа, ноен гэжэ тоологдохогүй байгаа. Хэрбээ тамгаяа хаяа һаа, засаг бариха эрхэеэ алдаха жэшээтэй байһан. Монгол домогто хэлэхэдээ, Юань гүрэнэй һүүлшын хаан Тогоон-Түмэр Бээжэн хотоһоо тэрьелэн гарахадаа, нэн түрүүн гүрэнэйнгөө тамга үбэртэлөөд ябаа гэдэг.

Үнэболод Мандухайда дураа гутаад, гүрэнэй тамга хулуужа, Ойрад руу тэрьелнэ. Энэ тамгыень харахадаа, Ойрадай ноен хорхойтожо, баһа арга мэхээр энээнииень буляан абаха хүсэлэн тэрээндэ түрэнэ. Үнэболодто басагаа үгэнэб гэжэ хуурмагаар найдуулаад, өөрөө тэрэниие үгы хэжэ, тамгыень буляан абаха гэһэниинь, харин Үнэболод муу сэдьхэһыень таажа, арайхан гэжэ тэрьелэн гарана. Һүүлээрнь буруугаа мэдэржэ, Үнэболод тамгаяа Мандухайда бусааха баатай болоно. Үнэн дээрээ иимэ юумэн байгаагүй. Гүрэнэй ехэ тамга гэдэг Тогоон-Түмэрэй абажа гараһан тамга үшөө Дайсун-хаанай үедэ гээгдэһэн түүхэтэй. Монгол түүхэ бэшэгтэ энээн тухай иимэ домог байдаг: нэгэ хониной 3 үдэр ногоо туруугаараа нэгэ газарта малтажа һалахагүйдэнь, хони адуулжа ябаһан хүн гайхаад, тэндэнь ошожо үзэн гэхэдэнь, газарһаа гүрэнэй ехэ тамга бултайжа байба ха. Һүүлдэнь Даян хаанай үри һадаһан болохо 5-дахи үеын Буян-Сэсэн хаанда энэ тамга барюулагдаһан гэдэг.

Бүхэлөөрнь абажа үзэхэдэ, уран һайханай бүтээл байһан хадаа, энэ кинофильм дабташагүй ехэ амжалта болоно гэжэ дахин дахин тэмдэглэмээр.

Нэн түрүүн түүхэдэ зүрөөтэй юумэн гэхэдэ, ламанарые эндэ тэндэ оруулһаниинь яаха аргагүй буруу хэдэг. Юуб гэхэдэ, Монголдо ламын шажан XVI зуун жэлэй хоердохи хахадта дэлгэрһэн түүхэтэй. Кинодо харуулһан XV зуун жэлһээ хойшо зуун жэлэй үнгэрһэн хойно Түмэд нютагай Алтан хаан гэдэг Түгэдэй ламын шажанай ударидагша Содном Чжамцые урижа ерүүлээд, Далай-лама гэжэ соло үргөөд, Монголые ламын шажанда оруулхые гуйһан юм. Энэ хэрэг 1578 ондо болоо бэлэй. Тиихэдэ Түгэд маягаар бариһан гэрнүүдшье (зариманиинь мүнөөнэй улаан хирпиисээршье баригдаһан харагдана) тэрэ үедэ байха еһогүй.

Кинофильмдэ мэнэ мэнэ эхэнэрнүүдэй уйлалдаан ба гүнзэгы гашуудалда абтаха ушар олоор үзэгдэнэ. Үбгэржэ байһан хаанда гараха болобоб гэжэ мэдэхэдээ, Мандухай ори бархи табина; басагаяа хайрлаһан гү, али яаһан бэ — эхэньшье уйлаад абана; баруун гарай ноед Улус-Болодые алаа гэжэ дуулахадаа Мандухай шурхиран уйлана; Исама-тайшада баадхагдажа, хүбүүгээ орхеод ябаха болоһон Шэхэр уйлана; Даян хаанай залуу һамган нарай хүбүүнэйнгээ үхэхэдэ, ядаран орилно... Һанаад үзэхэдэ, дан олон бархираан болоно бэшэ гү? Хэнэйшье мэдэһээр эдэ эхэнэрнүүдэй амидаржа байһан сагынь хэды хатуу байбашье, нүүдэлшэ монголнуудай шэрүүн амидарал хадаа тэдэниие баһа хатуу шанга сэдьхэлтэйгээр хүмүүжүүлдэг байгаа. Бүхы Азиин арадууд, тэдэнэй тоодо монголнуудшье, буряадуудшье, хүнэй хажууда шанга шангаар өөрынгөө сэдьхэлэй байдал үзүүлдэггүй, энэ тэрэ юумэнэй түлөө хашхарха, уйлаха, энеэхэһээ гадна, шангааршье дуугархада, шоо үзэдэг байгаа. Өөрынгөө сэдьхэлэй байдалые досоогоо бүтүү хадагалаад ябадаг заншалтай байһан. «...Түрэлхидэйнгөө үхэхэдэ, нулимсаа гоожуулха гээшэ ганса эрэ хүнэй бэшэ, харин эхэнэрэйшье ахир ядууе гэршэлдэг байгаа»,— гэжэ Бээжэндэ байһан ород гүрэнэй шажанай элшэн газарай гэшүүн В. Горский үнгэрэгшэ зуун жэлэй дунда бэшэһэн байна. Энэ манжа арад тухай хэлэһэн үгэнүүдые баһал монголнуудта хэрэглэжэ болоно. Мүнөөшье саг хүрэтэр монгол, буряадууд хүнэй үхэхэдэ, бархирһан, уйлаһан, дуулаһан хүниие ехэ шоо үзэдэг зандаа.

Саашань хэлэхэдэ, фильмдэ харуулагдаһан эхэнэрнүүдэй хубсаһан бага бэшэ һэжэг түрүүлнэ. Урданай монгол һамгадай үмдэдэг гайхалтай һайхан алтан торгоор хэһэн субанууд, орео аргаар оеһон янза бүриин малгайнууд, марташагүй гайхамшаг туйбань юундэ харагданагүйб? Тэдэнь мүнөөшье хүрэтэр Улаан-Баатарай музейдэ хадагалагдажа байдаг ха юм. XIX зуун жэлэй һүүлэй ба XX зуун жэлэй эхин хүрэтэрхи хугасаа соо абтаһан баян эхэнэрнүүдэй гэрэл зураг абажа үзэхэдэ, айхабтар, бүри һүрдэмэ гоё гэхээр, орео хубсаһатай байдаг. Европын ямаршье гүрэнэй хаанай хатан энэ хубсаһанайнь бааһиг шэмэгтэ атаархаха байгаа. Үни сагһаа хойшо һайшаагдадаг, Хитадай үнэ сэнтэй миин торгонһоо эхилээд, алтан торгоной түлөө монголнууд урдахи хүршэ гүрэнэйнгөө хойто хилэ руунь байд гээд лэ дээрмэдэн ородог байһан. Заримдаа амгалан сагай үедэ монгол-хитадай хилэ дээрэ худалдаа наймаа хэлсээн болодог байба. Тиихэдээ монголнууд мал ажалайнгаа продукци худалдажа, торго хоргойһоо эхилээд, гэрэй эд бараа дуратайгаар худалдажа абадаг байгаа. Эгээл энэ худалдаа наймаанай тээбэри ашаае хитадууд дээрмэдэбэ гэжэ кинофильмдэ харуулагдана.

Байлдаанай болохын урда хоер талаһаа нэгэ нэгэ баатарнуудые гаргажа сохисолдуулаад, саашань байлдаагаа эхилдэг урданай заншалые ехэ тодорхойгооршье бэшэ һаа, үнэн зүбөөр харуулаа; Шигши баатарай үхэл, байлдаанай түлэг соо Даян хаанай моринһоо унаад, шобхо дуулгаараа газар руу шаалдашаһые, Улус-Болодой алуулһые Монголой түүхын бэшэгтэ хэлэгдэһэнэй еһоор буулгагдаһан байна. Тиихэдээ зарим жэжэ юумэнүүдые мартаагүй: Даян хаанай гурбан дабхар һүеытэй гутал (энэнь хадаа бага наһатай хаание харахада үндэр болгохо гэжэ Мандухай-хатанай өөрынь һанамжаар оегдоһон юм), хаашуулай хэрэглэдэг хаш шулуун аяга, монгол һэеы гэрэй досоохи хогшол бараа, «найман сагаан гэр» гэдэг Чингисхаанай һүлдэ тахидаг гэрнүүдые үнэнөөр харуулһаниинь ехэ һонирхолтой.

Түүхын баримта-бэшэгүүдһээ мэдээжэ олон юумэнүүд кинофильмдэ багтажа ороогүй. Тэрэниие ойлгожо болоно. Харин буулгажа, Монголой Арадай Республикада харуулһанһаа олон зүйлнүүдынь манай эндэ хаһагдаад, оройдоо 2 бүлэг дотор багтаан, совет харагшадта харуулагдажал байна. Дуулахада, буулгагдаһан кинофильмын 4 бүлэг дотор хаанай хүүгэдэй үхэхэдэ, 100 хүүгэдые ба 100 ботого алажа, хамта хүдөөлүүлдэг еһо, мүн байлдаанай талаар хэһэн зарим хаһалга дэмы хэгдээ гэжэ һанагдана. Теэд манда харуулһыешье үзэхэдэ, XV зуун жэлэй Монгол тухай үргэн ба гүнзэгы түүхын мэдээ абажа болохоор байна.

Түгэсхэлдэ Даян хаанай үеын монголшуудай хэлэнэй талаар хаража үзэхэдэ, үйлэдэ оролсодог хүнүүд ехэнхидээ «ч» гээд дуугарна. Энэ тон зүб. Юуб гэхэдэ, тэрэ үеын Губиин урдахи монголнууд Халхын «ц» «дз» орондо «ч» гээд дуугардаг байһан. Халха тэрэ сагта Монгол гүрэнэй хойто хизаар байһанһаа, гүрэнэй бүхы бодолгын хэрэг ябадал Урда Монголдо болложо байгаа. Тэрээнһээ гадна, үйлэдэ хабаадагшадай аманһаа арадай олон тоото сэсэн мэргэн үгэнүүд гарана («Эхэнэр хүнэй үһэн ута, ухааниинь богони», «тэнгэридэ ганса наран, газарта ганса хаан» гэхэ мэтэ). Тэдэнэй ехэнхинь XIII зуун жэлэй үедэ бэшэгдэһэн «Монголой нюуса тобшо» гэдэг гайхамшаг һонирхолтой түүхын ба аман зохеолой дурасхаалта бэшэгтэ дайралдадаг юм. Тиимэһээ кинофильм табигшадай шадамар бэрхэ аргаар, уран һайханай маягаар нягталан харуулһанай ашаар энэ кинофильмһээ манай зүг руу «талын үнэр» анхилаад абаа гэхэдэ, маша зүб болоно.

Энэ кинофильм хадаа Монголой кино табигшадай аргагүй ехэ амжалта болоо. Энээн тухай харагшадай үндэр сэгнэлтэһээ гадна Монголой Арадай Республикын Гүрэнэй шанда хүртэһэниинь гэршэлнэ.

Б. БАЗАРОВА,
Буряадай эрдэмэй түбэй Зүүн зүг шэнжэлдэг таһагай хүдэлмэрилэгшэ, түүхын эрдэмэй кандидат.

Бүлэ

ГЭР БҮЛЭҺӨӨЛ ҮХИБҮҮ ХҮМҮҮЖҮҮЛГЭ ЭХИЛДЭГ ГЭЭШЭ. УНШАГШАДАА ЭНЭ ТЕМЭДЭ ХӨӨРЭЛДӨӨНДЭ УРИНАБДИ. ЖАРГАЛТАЙ ХҮНИИЕ ХҮМҮҮЖҮҮЛХЭ ГЭҺЭН ГАНСАЛ ЗОРИЛГО УРДАМНАЙ ТАБИГДАНА.

ҮЙЛСЭНҮҮД, ҮЙЛСЭНҮҮД...

Үйлсэ гэһэн үгэһөө һүүлэй үедэ юундэшьеб айдаг болонхойбди. Гэрнүүдэй хоорондуур зурын ошоһон үйлсэ тухай хэлэнэ бэшэбди.

Үйлсэ гээшэмнай хүүгэдэй саад, һургуули, кружок, спортивна секци, магазин, больница, хүршэнэр гэхэ мэтэ болоно бшуу. Бодото байдал ямар бэ гэжэ иимэл газарнуудһаа үхибүүднай бүхы юумэндэ һурана бшуу.

Үхибүүн ябахадаа бүхы юумэ түргэн мэдэжэ абаха, туршаад үзэхэ гэжэ хүн бүхэн оролдоһон байха. Тиимэһээ багашуулда эрхим жэшээ болохо гэжэ бүхы шадалаараа оролдохо еһотой болонобди. Энэмнай нэгэдэхи тобшолол мүн.

Хоердохи тобшолол гэхэдэ, үйлсын муу нүлөөһөө үхибүүдээ аршалха, абарха гэжэ айл бүхэн оролдодог байха. Теэд иишэ тиишээ бү зайгуулта гэжэ үхибүүгээ мянгашье дахин хараагаа һаамнай, өөрынхеэрээл байхаяа һанадаг. Хүсэ хэрэглэхэдэ үхибүүн бүри үсэд, хэрээгы шэрүүн абари зантай болодог гээшэ. Хэрбээ бүхы хүсэеэ хэрэглэжэ, үхибүүндээ үгэеэ дуулгадаг һаа, саашадаа нилээд зобохот, ехэ юумэ үзэхэт гэжэ хэлэхэ байнаб. 15—18 наһатай болоходоо үхибүүднай абари зангаа, хүмүүжэл болбосоролоо харуулжа эхилдэг гээшэ.

Гэр — һургуули — кружок. Эдэ бүгэдэнһөө ондоо юумэндэ анхаралаа хандуулдаггүй хүүгэд һарюу алхам хэхэгүй, сэхэ замһаа хадуурхагүй гэжэ байгаад хөөрэлдэдэг байха. Теэд бодото дээрээ хэр иимэб? Үйлсэ үхибүүдтэ гансал муу нүлөө үзүүлдэг бэшэ гэжэ хэлэхэ байнабди. Гэрһээ ондоо тээл үхибүүд бэе бэеэ ойлгожо, хүндэлжэ һурахаһаа гадна шэнэ һонирхолнуудтай, шуналнуудтай болоно бшуу. Велосипедээр, удаань мотоциклаар ябажа, гитара дээрэ наадажа, зохидоор хубсалжа һурана. Үшөө эндэ ямар юумэн гол шухалаб гэхэдэ, үйлсэдэл үхибүүд харилсажа, нүхэсэжэ, коллектив гээшэ юун бэ гэжэ ойлгожо һурана. Ямаршье наһанай хүнүүдтэй харилсажа һураха гээшэ юунһээшье шухала гэжэ һанаха байнабди. Гэр бүлэһөөл үхибүүмнай бүхы һайн юумэндэ һураһан, эхи абаһан гэжэ байгаад зарим түрэлхид хөөрэлдэдэг байха. Энээниие буруушаанагүйбди. Гэбэшье үйлсэ үхибүүе хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ мүн лэ нүлөөлнэ гэжэ мартажа болохогүй.

Үнэхөөрөөшье түрэлхидһөө, бүлэ соогоо харилсаанһаа ехэнхи юумэн дулдыдадаг ёаб даа. Тиимэһээ үхибүүнэй хажууда хэрэлдэхэ, бодолгүй үгэнүүдые андалдаха, арсалдаха гээшэ тон буруу. Үхибүүнэй муугаар хүмүүжэһэн байгаа гээшэ һаа, һургуули түрэлхидые, харин түрэлхид өөһэдынгөө ээлжээндэ һургуулиие нэрэ һурагүй зэмэлжэ эхилшэдэг. Үшөө тиихэдэ үйлсэ, үетэн нүхэдынь, хүршэнэрынь зэмэтэй гэжэ байгаад яридаг хүнүүдшье олон байдаг. Дүрбэ наһатайдаа манай басаган үгын аялгануудые удаанаар татажа, һүүлшын үе дээрэ сохилто хэдэг болошоо һэн. Тэрээнтэй нүхэсэдэг басагадшье баһал иимээр дуугардаг байгаа. Үбгэнтэеэ бидэ «хотонгой моодотой» шанга тэмсэл ябуулжа эхилбэбди. Хүүгэдэй психологи тухай нимгэхэн ном талаан болоходоо дайралдажа, ехэ юумэ мэдэжэ абаа һэмди. Сангвиник үхибүүд үгэнүүдээ удаанаар татажа, һүүлшын үе дээрэ сохилто хэхэеэ һанадаг гэжэ ном соо бэшээтэй байгаа һэн. Иимээр дуугарха гээшэ юрын лэ ябадал гэжэ уншахадаа, һанаагаа амарбабди. Үнэхөөрөөшье басагамнай жэл үнгэрһэн хойно утаар тангүйгөөр тоб байса дуугаржа һурээ һэн. Үелдэг басагадыньшье баһал зүбөөр дуугардаг болобо. Манай басаган «үйлсын» үүргэ дүүргээ гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй ха.

Гурбадахи тобшолол. Үхибүүнэйнгээ сэдьхэлые гүнзэгыгөөр мэдэжэ абахын тула педагогическа литература олоор уншагты. Тиигэбэл хэрэгтэ хэрэггүй ушарнуудта һанаагаа зобохоео болихот.

«Хэрбээ үхибүүнэйнгээ таанадай һанаанда таарахагүй хазагай ябадал гаргаад байгаа һаань, яаха еһотойб?» — гэжэ таанад асуужа болохот. Нэгэдэхеэр, таанадһаа нюунгүйгөөр сэхэ руунь хөөрэхэдэнь баярлагты. Тиихэдээ тэрэ таанадта найдана гээшэ. Бүхы юумые саг болзор соонь мэдэжэ абаха болоно гээшэт. Хоердохеор, мэдээ алдажа, юушье мэдэхэгүй шэнги бү бологоты. Гурбадахяар, энээн тушаа гүнзэгыгөөр бодожо үзөөд, эгээл ашатай туһатай мэдээсэлһээ тодорхойлон элирүүлхэ гэжэ оролдогты. һүүлшын пункт арсалдаатайшье байжа, заримдаа муушье ябадал туһа хүргэжэ магад. Ажабайдалһаа жэшээ харуулая. Манай дунда басаган ямаршье шалтагаангүйгөөр гэнтэ гэрэй ажалһаа хулжахаяа, хотонгоо орхеод ондоо тээшээ ошохоео, тад ондоо үгэнүүдые хэлэхэеэ һанадаг болобо. Уданшьегүй тэрэ шэнэ хани басага гэртээ асараа һэн. Тэрээхэн басаган юугээрээ оксо шалгардаг байгааб гэхэдэ, хилар бэшэ аад, баруун нюдөөрөө баруун тээшээ, зүүн нюдөөрөө зүүн тээшээ харадаг байба. Хоёр нюдөөрөө сэхэ хүн руу яашье харахагүй. Түрүүшээр бидэ тэрэниие зүбөөр хаража һургаха гэжэ нилээд оролдоод абээбди. Теэд басаган бүхы юумэ ойлгожо байһан шэнги аад, бэеэ заһаха гэжэ оролдоогүй. Ямаршье юумэнэй болоол һаа, тэрэ һанаа амархан энеэбхилжэл ябаха... Газаашаа гарахадаа, сүг наададаг басагад тухайгаа элдэб юумэ худалаар шашаха, нюргандань хэлэхэ, хоб-жэб тарааха. Манай басаган шэнэ нүхэрэйнгөө ямар абари зантай байһаниие мэдэхэ гэжэ оролдонгүйгөөр хойноһоонь ээлүүлгүй дахаад ябаха... Тэдэ хоерые таһалжа ядахадаа, бидэ басаганай түрэлхидтэй танилсаха гэжэ бодобобди. Тэрэнэй бүлэ бүхы юумэндэ һанаа амараар хандадаг, хүхюун зугаатайгаар ажаһуудаг байшоо. Басагандаа элдэб бэлэг сэлэгүүдые абажа үгөөд, мэанэдтэл һаалта бү хэ, үлүү асуудалнуудые бү һура, бэеэ абаад яба гэжэ хэлэдэг байгаа. Басаган өөрыгөө мэдээд лэ эндэ тэндэ зайгуултажа, хэдышье болотор наадажа һураһан гэжэ эли болоо һэн. Шэнэ нүхэр басаганайнь ямар абари зантай байһаниие бидэ басагандаа ойлгуулжа шадаа һэмди.

һургаал заабари уншаад лэ, элдэб юумэ заагаад лэ ондоо хэмжээнүүдые абаха, хүмүүжүүлгын хүдэлмэри ябуулха гэжэ оролдодоггүй түрэлхидэй үхибүүд бүри эртүүр бэеэ даагаад ябаа һаа гэжэ оролдодог байха юм. Элдэб юумэ гансал үгөөрөө зааха гээшэ буруу ябадал. Өөрынгөө жэшээ дээрэ үхибүүдые хүмүүжүүлхэ еһотойбди. Теэд олонхи ушарта иимэ юумэн болодоггүй ха юм даа.

Иигээд лэ үхибүүд үйлсэдэ гаража, өөһэдынгөө дураар нүхэдые шэлэдэг, муушье, һайншье юумэндэ адли тэгшэ һурадаг байха юм. Ехэшүүл эдэ бүгэдэниие тон һайнаар ойлгожо абаха еһотой. Үхибүүдтээ анхаралтайгаар хандажа, тэдэнээ ойлгожо һураагүй һаа, түрэлхид хэды ехэ алдуу эндүүнүүдые гарганаб!

Табадахи тобшолол. Түрэлхид эгээн түрүүн өөһэдыгөө шалгаха, ябадал бүхэндөө сэгнэлтэ үгэхэ уялгатай. Бэедээ шүүмжэлхыгээр хандажа һураа һаамнай, өөһэдтэмнайл туһатай байха.

А. РЕШЕТНИКОВА.

АРАДАЙМНАЙ ЁҺО ЗАНШАЛНУУД

Гэр байра, хүмүүжэл тухай

Буряад арад зоной урда сагай ёһо заншал, жаяг заршам, гурим тушаа урданай үбгэд хүгшэдэй үгэһөө, мүн үзэһэн хараһанаашье һанаад үзэхэдэ, яһала һонирхомоор, ухаа бодол абамаар юумэн олон байдаг гээшэ. Агууехэ Октябриин революциин урда тээ, хойшонхи хорёод-гушаад онойшье үеые хаража үзэбэл, эрдэм гэгээрэлэй талаар буряад зоной байдалай нэгэ бага гээгдэнги байһаниинь элитэ.

Манай буряад арадай дунда үни сагһаа хойшо шажан мүргэлэй ном айхабтар үргэноор дэлгэрһэн байна. Тэрэнь юун дээрэһээ бодомжологдоноб гэхэдэ, жаяг заршам, заабари, гурим гээшэнь яаха аргагүй нүгэл буян хоёроор холбоотой, хүлөөл табиһан газар нүгэл, юрэдөө, нүгэлгүй юумэн ехэл хомор һэн ха. Газар һэндэхэ, анзаһа борнойгоор малтажа, эдлүүриин газар болгохо болоо һаа — нүгэл, ой модо хайра гамгүй отолхо гээшэ — нүгэл, газарта гадаһа шааха — нүгэл, худаг, уһан соо бог шорой хаяха — нүгэл, нүгэлтэй ябадалые тооложо барахын аргагүй. Буряад арад зоной эртэ урда сагһаа элинсэг хулинсагуудай сахижа байһан гурим, журам ба ёһо заншал үшөө хаанаһаа дулдыдадаг байгааб гэхэдэ, урданай зон, илангаяа залуу тала эхэ эсэгынгээ, аха нүхэдэйнгөө һургаал заабари аргагүй ехэ хүндэлдэг, сахидаг байһан гээшэ. Алад саашань хэлэбэл, буряадууд малайнгаа арһа шүрбэһые элдэжэ, эд зөөри болгодог байгаа. Үхэрэй арһаар гуталаа уллахаһаа гадна морикойнгоо бүхы тоног зэмсэг — хомууд, хударгы, боожо, жолоо хэдэг һэн. Хонинойнгоо арһаар хубсаһа: дэгэл, гутал, малгай, бээлэй, үмдэ, хантуугза, даха хүрэтэрөө оёжо үмдэдэг бэлэй. Нооһоороо — оймһо, баарьяа оёхоһоо гадна һэеы дараха, шэрдэг шэрэхэ мэтые хэдэг байһан гээшэ.

Манай Түгнэ нютагай айлда ороходо, модон аяга, мяханай тэбшэ, үндэһэн улхан, үнеэ һаадаг модон тодхуур, айрагай һаба, үйһэн түйсэ, оёорсог, һүнэй архи нэрэдэг тохигор сорго, долоон тамагын тогоон, шобого шэрэм танха ба гурбан хүлтэй тулга гэхэ мэтэ гэр доторой хэрэгсэл байдаг һэн. Гэр соохи шэмэглэл гэбэл, гунгарбаатай, урдаа инзаган шэрээтэй бурханай шэрээ, баруун тээнь нарихан модон жабдан, хоймортонь ута гэгшын модон үхэг абдар хоёр дабхасуулаатай, зүүн хойнонь хоёр хүнэй хэбтэхэ үргэн модон орон байха. Тэрэнь ута гэгшын хилэнгээр бүриһэн дэрэтэй, хажуудань эмээлэй үхэг, тиихэдэ аяга шанагын, уур нюдүүрэй эргэнэг зүүн ханадань табигдадаг һэн ха. Дүрбэн хүлтэй стол, стул гэжэ оройдоошье байгаагүй. Харин нэгэ ябаган шэрээ айлшанай урда табижа, тэрээн дээрэ эдеэ хоол түхеэрдэг һэн.

Тэрэ сагта айлда үхибүүдые яажа хүмүүжүүлдэг, удаань хайшан гэжэ айл боложо, ажаһуудаг байгааб гэжэ нэмэхэ һанаатайб.

Минии мэдэхэдэ, иимэрхүү байгша һэн. Эхэнэр хүн үхибүүдые түрэхэл ёһоороо түрөө аяб даа. Тэрэ сагта фельдшерскэ пункт, үхибүү абадаг акушер байгаагүй. Гансал урдаа хараха хүниинь гэхэдэ, найжа лама наһажаал хүгшөөдэй хоёр лэ байһан юм. Нарай нялха үхибүүнэй эхэһээ хохир дээрэ унахатайнь сасуу хүгшөөдэй үхибүүнэй хүйһые хүндэжэ абаһаар, ута үһэтэй хониной арһан хушалгаар мансылдаг байгаа. Үхибүүнэй хүйһыень хүндэжэ абаһан хүгшөөнэһан соогоо хүгшэн эжынь боложо ябадаг бэлэй. Үхибүүтэй болоһон айлай эзэн барагтайхан нэгэ хониёо гаргаад, лама найжаяа, наһажаал хүгшөөдэйгөө, аха дүүнэрээ, хүршэнэрөө суглуулжа, милаан хэдэг һэн. Тэрэ милаан дээрэ хонинойнгоо мяхые бултыень үе үеэрнь эбдэжэ, гэдэһэ доторорнь ормог, хошхоног хээд хотодонь шуһа шудхаад, тэндэ суглараһан айлшадаа хүндэлдэг заншалтай байһан гээшэ. Найжа ламын зарлигаар үхибүүтэй болоһон айлда түхэрэен жэлэй болзороор ойһоо нарһанай шэлбүүһэ газаань асаржа, хэрэлсы дээрэнь сээр хадхуулдаг һэн.

Тэрэ үдэрһөө хойшо нарайтай айлда жэлэй турша соо нэгэшье хүн орохо эрхэгүй байгаа. Мүн энэ үдэр гараад байһан үхибүүндэ найжань алдар нэрэ хайрладаг һэн. Хүгшөөдэй мансытай үхибүүень үлгыдэнь оруулха гуримтай байгаа. Жэл үнгэрөөд байхада, найжа ламаяа залажа, үхибүүнэйнгээ сээр тайлуулдаг ёһо гуримтай бэлэй. Мүн аха дүүнэрээ, хүгшөөдэйгөө урижа, жэл дээрэнь үһыень абхуулжа, аргагүй ехэ баярай үдэр тэмдэглэдэг һэн.

Тэрэ үхибүүн саашадаа хүрьһэтэй алтан дэлхэй дээрэ хүлөө шоройдоһоор томо болоо аяб даа. Үхибүүн үндыжэ бэеэ хүсөөд, хүбүүн хүнэй һамга абаха, басаган хүнэй хадамда гараха жама ёһо мэдээжэ.

Урдань үхибүүд ном үзэжэ ябаха арга болможогүй шахуу байһан ха юм. Мүн зөөри ёдорхо, шадалтай айлай үхибүүд эрдэм номдо һурадаг бэлэй. Зүгөөр жиирэй айлай үхибүүд тиимэ аргагүй һэн. Имагтал эхэ, эсэгынгээ ажал хүдэлмэридэ хамһалсаха, ядуу шадалтай айлай үхибүүд баяшуулай мал адуулха, барлаг зарасань болоһоор үндыдэг байгаа ха юм.

Тиигэһээр айлай үри бэе гэрлэхэ, айл бүлэ болохо арюун уялга тохеолдохо ёһотой болохо. Бэриеэ буулгаха, хурим түрэеэ хэкын урда тээ, худа ураргтаа ошожо, бэлэг тахил табиха, бэри басагаяа эрихэ гуйха, ахирхан хүнэй тэб амаргүй ехэ хэлсэһэн, тохеолдоон болохо жэшээтэй ушарнууд болодог байгаа. Бүри урдань хэдэн толгой үхэр мал, хони ямаа, заримдаа табан хушуу мал барюулдаг саг байһан гээшэ. Хадамда гараха басаганай түрэ нэйрэйнь урда тээ хэдэн хоног соо түрэл гаралдаа айлшалжа ошохо, хэдэн һүниин галай наада хэхэ, гол голой залуушуул олоороо сугларжа, горитойхон сэнгэлгэ болодог һэн. Иимэ наадан сэнгэлгэ дээрэ элдэб олон юрөөлнүүд хэлэгдэдэг, һайн һайханиие хүсэһэн дуунууд зэдэлдэг байгаа.

Занди ЗАМБАЛОВ,
дайнай ба ажалай ветеран.
(«Буряад үнэн» газетэһээ абтаба).

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

(Үргэлжэлэл. Эхининь 22—32-дохи номернуудта).

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

1942 оной шэрүүн үбэл минии танкова бригадада алба хэжэ байхадамни, түрэл Буряад театрайнай артистнууд концерт табихаяа ерээ агша һэн. Тэндэ Надежда Казаковна Петроватай уулзаа бэлэйб. Би тиихэдэ мотострелково батальоной минометно ротын комиссар ябааб. «Манжуркада» алба хэһэн хүн бүхэн тэндэ ямар муухай хүйтэнэй болодогые, хэды хоротой һалхинай үлеэдэгые һайн мэдэхэ байха! Дайнай жэлнүүдтэ дайшалхы хүдэлмэриин үдэр тэндэ сүүдхэдээ 12 час үргэлжэлдэг байгаа. Сэрэгэй һуралсал гаража, тэсэшэгүй хүшэр үдэрые үнгэргөөд, үдэшэлэн Улаан Армиин байшан ошобо гээшэб. Забайкальска фронтын частьнуудта концерт табихаа ерэһэн артистнуудые би бултынь таниха хүн байна бшууб, тиин тэрэ концертдэ ямар ехээр сэдьхэлээ хүдэлгэн ошоһыемни ойлгоно еһотойт. Тиихэ үедэ мүнөөнэй Забайкалиин сэрэгэй округ Забайкальска фронт гэжэ нэрэтэй байгаа юм.

Концерт айхабтар һайнаар үнгэрөө бэлэй. Солдат болон офицернүүд бодото искусствые һанашаһан дээрэһээ дунда зэргын гүйсэдхэлгые эр им дээрэ тоолодог байгаа гэжэ хэлэхэеэшье һананагүйб. Харин манай артистнууд зал соо һууһан түрэл буряад солдадууд, офицернүүдые харахадаа урмашан баясажа, эсэһэнээшье мартажархеод, өөһэдынгөө номернуудые гайхалтай зоригжолтойгоор гүйсэдхөө һээн.

Хаанашье еһо заншал бии ха юм даа — зээн гээшэ айлшадаа сайлуулха еһотой бшуу. Тиин артистнуудай бригадые би байрадаа урибаб. Айлшадаа хүндэлхөөр гэршүүхын хуурай концентрадһаа бэшэ ондоо юумэшье үгы байгааб. Тэрэмнайшье «НЗ» гэхэ гү, али ойроо хүртэшэгүй нөөсэ байгаа юм. Бидэ тэрэ концентрадаараа каша шанаад, хилээмэшгүйгөөр, бусалһан уһантай холижо эдеэ бэлэйбди. Юундэб гэхэдэ, эдеэшүүлхэ сайшье, амта оруулха саахаршье байгаагүй. Минии үнинэй хани нүхэр, РСФСР-эй арадай артист Бадма Мелентьевич Балдаковой:

— Эх даа, энээхэн кашада юухээн хэрэгтэйл байгаа даа!..— гэжэ тиихэдэ һанаа алдан дуугарһыень мүнөөш болотор мартадаггүйб.

Надежда Казаковна Петрова гэрэй эзэн эхэнэрэй үүргэ дүүргээ һэн. Шанаһан кашыень эдеэ ха юмбибди. Һүүлдэнь аяга амһартымни бултынь угаагаа бэлэй. Эгээ шухала юумэн юуб гэхэдэ, һүүлээрнь бидэ садатараа хөөрэлдөө һэмди. Юуб гэхэдэ, бэе бэедээ хэлэхэ, хөөрэхэ юумэн манда яһала байгаа даа. Тэрэ аюулта дайнай хэсүү жэлнүүдтэ дайралдаһан бэрхэшээлшье яһала байгаа. Гэбэшье хүн бүхэмнай илалтадаа заха хизааргүй этигэдэг һэн. Холо газарта, түгшүүрилтэ үедэ, таарамжагүй эрхэ байдалда бидэ хуушанай нүхэд уулзажа, бултадаа обооролдон, тэбэрилдэн, минии уйтахан таһалга соо һуугаа бэлэйбди...

Улаан зудан һара гээшэ бүхы һалбарха юумэнэй бууяса дэгжэхэ хаһа ха юм. Энэ һайн заяата һарада үмхи түгсүүлһээ, үжэнхэй мүшэрһөө бэшэ бүхы юумэн һалбаран баглайрха еһотой юм, юундэб гэхэдэ, энэ үедэ наратайшье, дулааншье, шииг нойто элбэгтэйшье байдаг ха юм. Улаан зудан һарада 180—200 янзын сэсэг һалбардаг юм гэжэ уншагшад мэдэхэ байна гүт? Би улаан зудан һарые ехээр таашаадагби, юундэб гэхэдэ, миил зугаахин хэлэхэдэ, эгээл энэ һарын эхиндэ би түрэһэн гараһан байна бшууб. Тиимэһээ намһаа ондоо Буряадай хэн уран зохеолшо улаан зудан һара тухай уншагшадтаа хөөрэжэ үгэхэб даа...

Өөрынгөө түрэл республика тухай магтаал бэшэхэ энэ үүргэ уялгадаа би үнихэнэй түхеэрээ, бэеэ бэлдэжэ ябаа хүм. Үбэлэй ута һүниие һүнилэн, Буряадай суута үльгэршэдэй үльгэр хөөрэхые дэмы шагнадаг байгаа бэшэб. Түрүүшын колхозуудай түрүүшынгээ алхам хэжэ, бэрхэшээлтэй ушархадань, комсомолой уряалаар Буряадайнгаа алишье булан тохойдо дэмы ошодог байгаагүйб. Эгээл энэ үүргээ бэелүүлхым тулада партии намайе уран зохеолшо болгоо бэшэ аал! Өөрынгөө тиимэ залуушье бэшэ, мүн баһа үтэлһэншье бэшэ дала мүрэ дээрэ хэды хүшэр, харюусалгатай ашаа ашаха гэжэ байһанаа би һайн мэдэнэб. Дала мүрни даажа шадаха гээшэ гү? Даажа шадаха еһотой!

Бидэнэр ямар нэгэн шухала хүдэлмэри хээд, тэрэнэйнгээ ашатуһыень тодорхойлхо гэжэ оролдодоггүйбди, үгышье һаа тэрээнһээ зайладаг гэхэ гү, али тодорхойлон хэлэбэл, тэрэ хэһэн шухала хүдэлмэриингөө дүнгые алибаа талаһаань гаргадаггүй нүгэлтэй зон гээшэ хабди. Би эндэ Москвада үнгэргэгдэдэг манай Буряадай литература болон искусствын декаданууд тухай хэлэхэ гэнэб. Тэрэ 1940 ондо болоһон декадын дүн хэн согсолоо һэм?

Үгы ха юм даа. Тэрэ үеын Дээдэ-Үдын буряад интеллигенциин олонхидынь Москвада тиимэ декада үнгэргэжэ болохо гэжэ этигээгүй байһыень яажа мартажа болохоб.

Дээдэ-Үдын хара мүрөө хараһан амитад, Дээдэ-Үдын дэндүү аашата зон Москвада Буряадай искусство болон литературын декадын болохо гэжэ байһые дуулаад, наада барин эльгэ хатаһыень мартаха аалди? «Юун? Буряадай искусствые Москва абаашахамнай гэжэ гү?! Алин гээшэб тэрэ искусстватнай!.. һа-һа-һа!» — гэжэ байжа хороор хошхоролдоо бэшэ һэн гү? Иигэжэ зоной уран бэлигтэ этигээгүй тэдэнэр ямар харюу абаа һэм? Үндэһэн буряад искусствын гайхамшагта үндэр сэгнэлтэдэ хүртэһыень дуулажа, анираа хатаа һэмнай. Энэ амжалтамнай искусствые шэнжэлхэ талаар хэһэн тусхай ямар хүдэлмэри дотор харуулагданхайб? Тиимэ тусхай шэнжэлгын хүдэлмэри оройдоо үгы. Хаа яахан лэ зарим хүнүүдэй дурсалга, энэ тэрэ тэмдэглэл, зарим хүнүүдэй хэлэһэн үгэһөө бэшэ юумэ байхагүй. Иигэжэ болохо юм аал? Декада үнгэргэхэ дүй дүршэл гээшэмнай бидэнэрэй бултанаймнай гайхамшаг ехэ баялиг болоно бшуу. Декада гээшэмнай Октябриин хубисхалай ашаар эрхэ сүлөөгөө оложо, бэлигээ һалбаруулһан арадай зохеон байгуулхы бүхы арга боломжоео нэгэ доро бултынь дэлгэн харуулһан ябадал, согсолон хамталһан ушар мүн. Тэрэ дүй дүршэлнай мүнөө хэндэшье хэрэггүй юм гү? Дээдэ-Үдын хара амяа хараһан амитадһаа үшөө муу һанаатай, үшөө хорото сэдьхэлтэй, эрхэ сүлөөгөө олоһон Ази, Африкын арадуудай соел болбосоролые уруунь дараха, хардалга гүрдэлгэ хэхэ гэжэ байдаг, эшэхые мэдэхэгүй элдэб балмад аашатан олон бэшэ аал?

Ямар бэ даа буряад нютаг орондо совет засагай оршожо байһан арбаад гаран, хореод жэлэй туршада урдань дарлагдажа байһан арадай соел болбосорол эды түргөөр хүгжэжэ, өөрын оперо байгуулха арга боломжо бии болоо гэжэ хэн этигэхэ байгааб? Харин үнэн дээрээ энэ декада хадаа манай буряад арадай соел болбосоролой бодото дээрээ хүгжэһые харуулаа ха юм. Хэрбээ манай буряад арадай хаанта засагай үедэ соел болбосоролой талаар эгээн гээгдэнги байгаа һаань, имагтал совет засагай ашаар энэ арадта урдань хэзээшье байгаагүй хүгжэлтэ дэбжэлтын үргэн үүдэн нээгдэжэ, Совет Буряад орон ажахыгаа хүгжөөһэн, болбосорол, хүмүүжэлэйнгээ талаар урдалһан байна бшуу. Эгээл энээниие 1940 ондо Москвада үнгэргэгдэһэн декада гэршэлэн харуулаа ха юм. Нээрээшье, эрхэ сүлөөгөө гартаа абаһан, аха дүү арадуудай нэгэн бүлэ соо үндыһэн буряад арад өөрынгөө бэлиг шадабариие гүйсэд дүүрэнээр дэлгэн харуулха, хэдэн зуун жэлнүүдтэ нөөжэ байһан еһо заншалаа шудалжа үрдиһэн аргатай болоһон байнал. Иигэжэ оройдоол арба гаран — хореод жэлэй туршада 150—200 жэлэй тэнтэй туйлалта хэгдэһэн байна бшуу! Нүгөө талаһааньшье абажа хараял даа. Дээдэ-Үдын хара амяа хараһан, муу һанаата, хорото сэдьхэлтэ амитад дүшэн оной декадые наада барижа, хороор хашхаржа, дэмы хооһон хашхараан болоод лэ, газаа талынгаа яла сала юумые толоргон шууяладаад лэ үнгэрхэ юм гэжэ һанаһан байгаа. Харин үнэн дээрээ тэрэмнай тиимэ бэшэ, манай үндэһэн буряад арадай хүгжэлтэ дэбжэлтын үрэ дүнгые, соел болбосоролой арюун һайхан туйлалтые бодото дээрэнь гэршэлэн харуулхаһаа гадна, совет Буряад ороной арадуудай удхаараа социалис, түхэл маягаараа национальна соел болбосоролой саашадаа улам эршэмтэйгээр хүгжэхэ ехэхэн түлхисэ боложо үгэһэн байна бшуу. Энээнэй ашаар мүн баһа хореод жэл үнгэрхэдэ, Москвада Буряадай литература ба искусствын хоердохи декада үнгэргэхэ бодото арга боломжо бии боложо үрдеэ һэн!

Би энэ хоердохи декадада эгээн эдэбхитэйгээр хабаадалсаһан хүн хадаа, декадын литературна хубиие, пресс-центрые хүтэлбэрилхэ хүшэр хүндэ уялга дүүргэһэн хүн хадаа, уншагшадтаа Москвада болоһон Буряадай литература болон искусствын хоердохи декада тухай дэлгэрэнгыгээр хөөрэжэ үгэхэ хүсэлэнтэйб.

Тус хөөрөөгөө декадада яажа бэлэдхэһэнһээ эхилһүү. Декадада бэлэдхэл гээшэ юрын хэрэг, захиран зонхилолгын хэмжээ ябуулга бэшэ бэлэй. Үгы даа, 1959 оной декадада бэлэдхэхэ ябадал гээшэ творческо ехэхэн ажал байһан юм. Энэмнай юуб гэхэдэ, ажабайдалаар дэбжүүлэгдэһэн олон тоото шухала асуудалнууд болоно бшуу. Эдэ асуудалнуудые айхабтар бодолтойгоор, эмхи гуримтайгаар шиидхэхэ еһотой байгаа. Миил зүн дагаан бэшэ, харин түрэл арадайнгаа соелой хүгжэлтын дүтын хараа түсэбые, мүн ерээдүйн холын хүгжэлтын шэглэлые нарибшалан тодорхойлхо зэргэтэй һэн.

Эдэмнай ямар асуудалнууд бэ гэхэдэ, нэн түрүүн театрнуудта ямар зүжэгүүд табигдахаб, уран зохеолшод, композиторнууд, уран зураашад ямар юумэ хэһэн, бүтээһэн байнаб гэжэ хараха бологдоно бшуу. Энэ багта намайе зүбөөр ойлгохыетнай гуйнаб. Декадада зорюулжа, шэнэ зохеол байгуулха, жэшээнь, романуудые бэшэхэ тухай хэлэнэ бэшэб. Тиимэ юумэ хэхэ гээшэмнай аягүй юумэн гээшэ ааб даа. Эндэмнай юун болооб гэхэдэ, түрүүшын декадаһаа хойшонхи саг соо хореод жэлдэ хэгдэһэн, байгуулагдаһан, зохеогдоһон бүхы бүтээлнүүдээ шалгажа үзэбэ ха юмбибди. Энэмнай хэм хэмжүүрэйшье талаар, мүн шанарайшье талаар шанга шалгалта мүн болоо һэн. Хэр ехэ юумэн хэгдээ гээшэб, эдэ хэгдэһэн юумэнэй алиниинь литература болон искусствын туйлалта боложо, буряад арадай соел культурын алтан жасада үлэхэб, тиихэдэ ямар хэмэр зүйлнүүд саг үеын туршалгые дабажа шадангүй мартагдан һалааб, ямар зохеолнууд өөрынгөө ойро зуурын шухала үүргые дүүргээд, алдар солотойгоор үнгэрэн ошооб гэжэ хаража үзэхэ еһотой байгдаа. Искусство болон литературын талаар хореод жэлэй туршада байгуулагдаһан бүхы юумые «шалгахынгаа» хажуугаар уран зохеолшодой, композиторнуудай, уран зураашадай энээхэн оршон үедэ юу хэжэ байһые адаглан хараха, энэ талаар анхарал оролдолгоео гаргаха, зүбшөөл заабари үгэхэ зэргэтэй байба. Арадай соел болбосоролой хүгжэлтые хүтэлбэрилхэ еһотой, тус хүгжэлтын түлөө харюусаха зэргэтэй хүнүүд литература болон искусствын түлөөлэгшэдэй зохеон байгуулхы ажал хэрэгтэ эдэбхитэйгээр хамаархаха уялгатай юм гэжэ һанажа ябадагби, мүнөөшье тиигэжэ һананаб. Уран бүтээл эрхилдэг хүнүүдэй творчествын асуудалаар бэеэ абаад байха һаа, оройдоо хамаархахагүй һаа, ямар юумэнэй түлөө харюусаба гээшэб? Литература болон искусствын хүдэлмэрилэгшэдэй зохеон байгуулхы ажал хэрэгые үнэн бодотоор хүтэлбэрилхэ гээ һаа, творческо асуудалнуудые ниитэ дээрэнь бэшэ, харин тус тустань — хэн юу хэжэ байнаб, амжалта туйлаха хэр аргатайб, ямар юумээр хүн бүхэндэ туһалха еһотойб гэжэ яндайшатарынь мэдэжэ байха еһотой. Творческо ажал хэдэг хүнүүдэй ашатуһатай, орео бэрхэтэй ажал хэжэ шадахагүй һаа, харгыһаа зайлажа, ээлжэ байһан тушаалаа уран бэлигтэнэй ажал хүдэлмэриие ойлгохо, тэдээндэ туһалжа шадаха ондоо хүндэ сүлөөлжэ үгэ,— 1959 оной декадада бэлэдхэлэй үедэ КПСС-эй Буряадай обком иимэ шанга асуудал табиһан юм. Энэ бэлэдхэлые шата шатаар ябуулха үедөө творческо союзууд болон тэдэнэй правленинүүд иимэ эрилтэ табижа, ажал хүдэлмэрээ бэелүүлһэн байгаа. Литература болон искусствые хүтэлбэрилхэ талаар иимэ эрилтэ юрэнхыдөө табиха зэргэтэй гэжэ би һанаха байнаб, юуб гэхэдэ, творческо ажал хүдэлмэриие хүтэлбэрилхэ талаар энэ эрилтэ ори гансахан зүб зам нээжэ үгэнэ бэшэ аал?!

Театрнуудта табигдаха зүжэгүүд тухай асуудал эгээл хүшэр хүндэ байһан юм. Манай театрнуудта табиха зүжэгүүд олон байгаа. Жэл бүри яһала һайн шэнэ зүжэгүүдые харагшадтаа бэлэглэдэг бэлэй. Тэдэ Москвагай декадада ямар зүжэг бэлдэхэб? Эгээлэй зүжэг ниислэл хото абаашаха гү? Театр бүхэнэй шэнжые толотомо һайнаар харуулха, коллективэй творческо хамаг бүхы шадабариие элирүүлжэ шадаха тиимэ зүжэг Москва абаашаха еһотой гэжэ хүн бүхэндэ мэдээжэ байгаа.

Республикын уран зохеолшодой холбоое Буряадай ахамад уран зохеолшодой нэгэн, үнинэй драматург Намжил Балдано тэрэ үедэ хүтэлбэрилдэг һэн. Буряадай драмын театрай анха бии болохоһоо эхилээд, энэ хүрэтэр Намжил Балданогой зүжэгүүд театрта табигдажа байгаа. Намжил Балдано театрта хүдэлмэрилжэ байхадаа, зүжэг бэшэжэ, литературада нэрээ нэрлүүлээ бэлэй. Намжил Балдано айхабтар бэлигтэй зүжэгшэдэй нэгэн ябаа. Буряадай республикын арадай артистын хүндэтэ нэрэ зэргэ тэрээндэ олгогдоһон юм.

Манай театрнууд хүгжэлтын шатануудые алдадгүй харуулһан суута зүжэгүүдые саг үргэлжэ табидаг байгаа. Энээн тухай Буряадай элитэ уран зохеолшо Жамьян Балданжабон «Дабаан» гэжэ роман соогоо тон зохидоор бэшээ һэн. «Хүн бүхэн наһан соогоо өөрынгөө дабаае дабаха еһотой юм. Хүн бүхэн өөрын дабаатай байдаг. Харин хүн бүхэнэй дабаха дабаанууд адли байдаггүй». Эгээл тэрээндэл адли творческо коллектив бүхэн өөрынгөө дабаа дабаха еһотой. Мүн коллектив бүхэнэй дабаха дабаан ондо ондоо байдаг. Агуу ехэ Шекспирэй «Отелло» гэжэ зүжэг Буряадай драмын театрай дабаха дабаан байһан юм. Тэрэ холын гушаад онуудта «Отелло» хараһан хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэлээ хүдэлгэһыень би һайн һананаб. Намжил Балдано тус зүжэгтэ Ягын роль гүйсэдхэһэн юм. Ямар аймшагтай бэрхээр Яго боложо наадагша һэм! Намжил Балданогой наада хаража хүнүүд айхабтараар хабархадаг, урмашан баясадаг байгаа, юундэб гэхэдэ, зүжэгшэн газаа талаһаань харахада, нээрээш, зохид хүн аад, зосоогоо харата мэхэтэй, хорото сэдьхэлтэй, муу муухайгаа хуу нюугаад ябадаг худал хуурмаг харгытай хүнэй бүридхэмэл түхэл маягые, зан абариие аймшагттай тодо мэргэнээр, хурса наринаар харуулһан, тон гүнзэгыгөөр, гүндүү хүсэтэйгөөр элишэлһэн байна бшуу. Тэрэнэй һүүлээр ниислэл хотыншье суута томо театрнуудта «Отеллые» харааб. Харин Намжил Балданогой наадаһандал адли Ягые нэгэтэшье хараагүй һэм.

Буряадай драмын театр нилээд олон жэлнүүдтэ драматург Намжил Балданогой зүжэгүүдые табижа байһан юм гэжэ би дээрэ тэмдэглээ бэлэйб. Балданогой зүжэгүүд удхынгаа болон түхэл маягайнгаа талаар бултадаа адли бэшэ байгаа. Гэбэшье тэрэ үедэ театртаа тон хэрэгтэй зүжэгүүд һэн. Тиимэһээ тэдэ зүжэгүүд театрай творческо талаараа хүгжэхэ үенүүдтэнь айхабтар ехэ үүргэ дүүргэһэн байха. Дуун сооһоо үгэнүүдые хаяжа болодоггүй ха юм. Тэрээн шэнги Намжил Балданогой нэгэшье зүжэг Буряад театрай творческо намтарһаа хаягдаха еһогүй. Зарим зүжэгүүд театрай сценэ дээрэ удаан саг соо табигдадаг, тиихэдэ зарим зүжэгүүд богони наһатай байдаг. Энэ юун дээрэһээ болоноб? Гэбэшье сценэ дээрэ ута наһа наһалаагүй зүжэгүүдые муу зүжэгүүд байгаа гэжэ хэлэхын аргагүй юм. Ниитэ хүн түрэлтэнэй асуудалые харуулһан айхабтар ехэ уран һайханай хүсэтэй агууехэ зохеолнууд байдаг гээшэ бээ. Тиимэ зохеолнууд театрай сценэ дээрэ удаан саг соо табигдаһаар байха еһотой ха юм даа. Гэхэтэй хамта, мүн лэ тон шухала зорилго шиидхэхэ, тиихэдээ мүнөөдэрэй ажабайдалые харуулжа, арад зониие улас түрын түрүү үзэл бодолоор хүмүүжүүлхэ үдэр бүриинь ажал хэрэгтэ манай партида һайнаар туһалдаг тиимэ зүжэгүүд баһал бии гээшэ. Иимэ зүжэгүүд богонихон болзор соо өөрынгөө үүргые дүүргээд, саашадаа сценэ дээрэ табигдахаа болишодог. Юундэб гэхэдэ, ажабайдал гээшэ сагаб ябаха бури шэнэ зорилгонуудые табина ха юм. Өөрынгөө үе саг соо ажабайдалай ехэхэн шухала уг зорилгые дүүргээд, сценэ дээрэ табигдахаяа болиһон зүжэгүүдые муу зүжэг байгаа гэжэ хэлэхэ бэшэ, харин иимэ зүжэгүүдтэ хүндэтэйгөөр хандаха, нэрэ түрэдөө хүрэмэ зүжэг байгаа гэжэ сэгнэхэ зэргэтэйбди. Тиимэ зүжэгүүд саг сагтаа ходо байгуулагдажа, сценэ дээрэ ходо табигдажа байха еһотой. Намжил Балдано өөрынгөө түрэл театрай эрилтые ходо һайнаар мэдэдэг бэлэй. Тиимэһээ саг үенүүдэй тон шухала олон тоото асуудалнуудта харюусаһан шэнэ зүжэгүүдые удаа дараалуулан олые бэшэһэн байна. Энэнь манай Буряадай мэдээжэ драматургын ехэхэн габьяа болоно. Урда жэлнүүдтэ манай театрай сценэ дээрэ амжалтатайгаар табигдаһан, тиигээд һүүлдэнь табигдахаяа болиһон зүжэгүүд тухайгаа Намжил Балдано хүдэлмэришэн ангиин уран шүлэглэлэй удамарша асари бүдүүн хоолойто агууехэ Маяковскиин ухэлгүй үгые дабтан:

Үхэдхэн уха,
минии шүлэг,
Үхэдхэн уха,
юрын сэрэгшэдэл,
Үнэхтэ тэмсэлдэ
баатарлигаар ухаһан
Өөһэдынхидтөөл адляар
үхэдхэн уна! —

гэжэ хэлэхэ дүүрэн эрхэтэй.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха).

Информал

ТУВА СЭРЭГЭЙ ТУҺАЛАМЖА ЭРЕЭ ГҮ?

Буряад орон Тувада интернациональна туһаламжа хүргэбэ гэжэ Москвагай радио болон телевиденинн дамжуулгануудта соносхогдоо һэн. Имэ юумэ дуулахадаа, Буряадаймнай үнэн сэхэ ажалшад оромнай туһаламжа хүргэбэ гэжэ баярлаа һааб даа. Россин бүхы арадуудтай нягта холбоо барисаатайгаар ажаһууха тухай декларацинн проект дотор хэлэгдээ һэн. Теэд Буряад орон сэрэгэй туһаламжа Тувада хүргэхэдэө энэ декларацинн дүрим эбдэһэн болоно гү!

Сэрэгэй подразделенинүүд Тувагай эрхэтэдтэй тэмсэлдэ хабаадаһан болоно ха юм. 1956 ондо Венгридэ, 1968 ондо Чехословакида, 1980 ондо Афганистанда, 1988 ондо Грузида, 1989 ондо Армени болон Азербайджанда болоһон үйлэ хэрэгүүдые һанаад үзэе.

Тувада туһаламжа хүргэһэн республикымнай патриодууд хэд бэ! Сэрэгшэдые Тува руу эльгээхэ гэһэн шиидхэбэри хэн абааб! Имэ шиидхэбэринн абтаһан тухай нютагай Соведүүдтэ юундэ дуулгагдаагүйб!

Энэ ябуулгада хабаадаһан хүнүүд юун гэжэ һанана хаб! Тэдэнэртэ аягүй байгаа еһотой. Саашадаа бодолтой шиидхэбэринүүдые абадаг болоел гэжэ эрид хэлэхэ дуран хүрэнэ. Хүнэй эльгээһэн тээшэ, зааһан тээшэ ошожо байхаяа бо⁄ел!

Ю. АЛЕКСЕЕВ,
ВСТИ-гэй багша.

МВД-һээ мэдээсэнэ

1990 оной августын 6-һаа 13 болотор республика дотор 206 гэмтэ ябадал гаргагдаа, тэрэ тоодо 1 хүн алуулһан, 12 ушарта хүнние алаха һэдэлгэ гаргаһан, шархатуулһан, 2 эхэнэр хүсөөр эдлэгдэһэн, 11 дахин хүнэй бэедэ зорюута хоро хүргэхэ, гэмтээхэ ябадал элирүүлэгдээ. Мүн гүрэнэй ба ниитын зөөри хулгайлһан 19 баримта, айлай гэр байрада орожо хулгай хэһэн 101, автотранспорт хулгайлһан 11 баримта, наркотическа бодосуудые хэрэглэһэн 13 ушар болон бусад гэмтэ ябадал гаргаһан 30 баримтанууд элирүүлэгдээ.

Августын 7-до «Железнодорожник» гэһэн ДК-гэй хажууда танигдаагүй һогтуу хүн хулиган ааша гаргажа, эхэнэр Г-гэгшые сохео. Хулиган бариггдажа, нэрэ обогынь тодорхойлогдоо.

Энэл үдэр Байгалай эрье дээрэ оршоһон «Железнодорожник» гэһэн турбаазын хажууда Буряадай багшанарай институдай студент В. И. Вахрушкин һогтуугаар арсалдаа үүсхэжэ, эр‥тэн Ш. П. гэгшые хутагаар хадхаа. Шархатагшые больницада оруулаа.

Августын 8-да Турунтаево тосхоной «Юбилейная» гостиницада С. В. Бугаев шал һогтуугаар эрхэтэн Б. гэгшые сохеод, тэрэнэй мүнгэ, час буляажа абаа. Гэмтэн баригдаа, час абтаа.

Августын 8-да Дээдэ-Онгостой шадар оршоһон дачын гэрһээ эд зөөри, эдеэ хоол хулгайлба. Хуулиин наһа гүйсөөгүй П. гэгшэ энэ хулгай хэһэнэйнгээ түлөө баригдаа, зөөри абтаа.

Августын 8-да Улаан-Үдэ хотын ОБХСС-эй хүдэлмэрилэгшэд типографиин аргаар бэлдэһэн 8 мянган архиин талонтой Якутск хотодо ажаһуугшые бариа. Мүрдэлгэ хэгдэнэ.

Августын 9-дэ Улаан-Үдын хаанашье хүдэлдэггүй И. А. Щекунова һогтуугаар «Баргажан» гостиницын кадрнуудай таһагта ороод, хулиган ааша гаргаба. Тэрэ гостиницын хүдэлмэрилэгшые сохео.

Энэл үдэр Октябрьска ОВД-гэй хүдэлмэрилэгшэд «Жилгражданстрой» трестын нэгэ кабинет соо ямаршье һаадгүйгөөр ороод, тэндэһээ мүнгэтэй сүүмхэ, шүхэр хулгайлһан эрхэтэн С. Н. Самаринние бария. Хулгайлһан зөөри абтаа. Хулгайшанай хаана ажаһуудаг байһаниинь мэдэгдэнэгүй. Тэрэ бомж байгаа гү? Теэд ажаһууха, хооллохо хэрэгтэй бшуу.

Августын 11-нэй һүни «Аршаан» курортдо сохюулһан эрхэтэн В. Е. Перевозчиков үгылөөгүүр больницада наһа барашоо. Энэл курортын хүдэлмэришэд Б. Будаев, Э. Малаханов, В. Дальбинов тэрэнние сохео гэжэ элирүүлэгдээ. Гэмтэд баригдаадүй. Курортдо амархаяа ерэһэн хэн нэгэнэй имэ аюулта байдалда орохогүй байһыень хэн мэдэхэб?

Энэ хугасаа соо харгыда 32 аюул болоо, 5 хүн наһа бараа, 34 хүн гэмтээ, тэдэнэй дунда 4 үхибүүд бии.

13 түймэр гаража, 1050 түхэригэй материальна гарзада оруулаа.

780 хүн элдэб шалтагаануудһаа хуули еһо эбдэһэнэй түлөө Улаан-Үдэ хотын дотоодын хэрэгүүдэй таһагуудта асарагдаа.

ШАРАҺАН ҮГЭРСЭ

Таанад хэзээ нэгэтэ шараһан үгэрсэ эдижэ үзөө һэн гүт! Үгы хат даа. Шараһан үгэрсэ эдихэдэ ямар амтатай гээшэб!

Һаяхан хитад кухниин гурбан үдэр соо хүдэлһэн 13-дахи столоводо (горплодоовощторгын дэргэдэ) ороһон хүн бүхэн энээниие баталха. «Үдэ» гэһэн агрофирмэ болон Хитадай мэргэжэлтэд энэ хэмжээ ябуулгын авторнууд болоо.

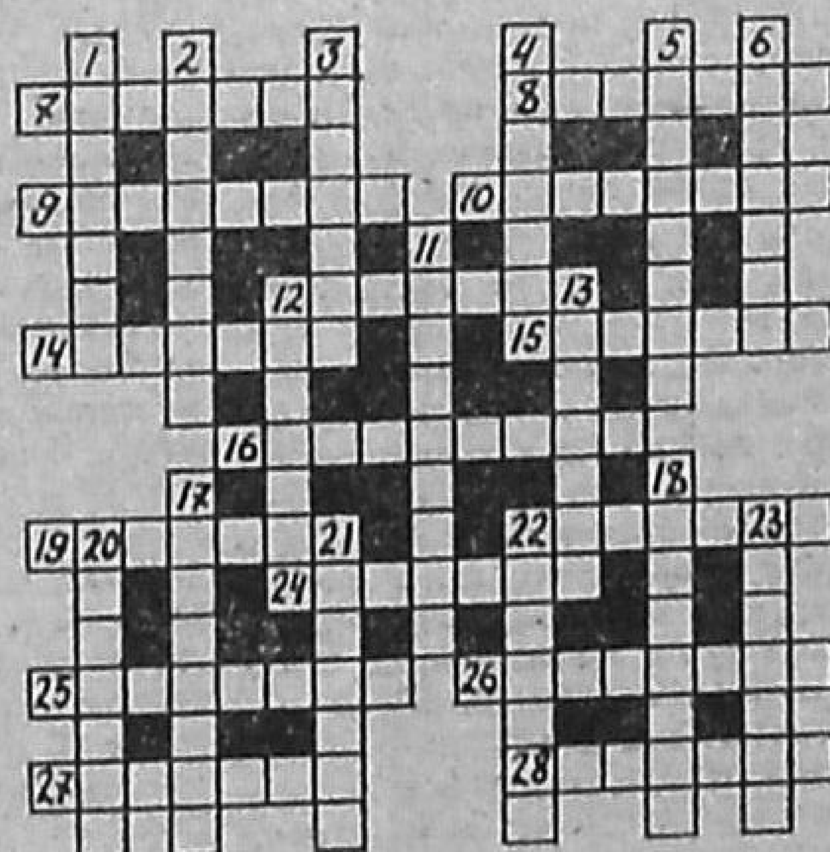
Манай ород болон буряад кухнитай сасуулжа үзэхэдэ, хэды олон янзын эдеэ хоол бэлдэгдээ гээшэб. Эдэ бүгэдые хараад, гайхаадшье, баярлаадшье абаабди. Манай тогоошодой эдеэ хоол бэлдэхэ талаар хитад нүхэдһөө һургаал абаа һаань, хэды зохид байха һэм. Эдэ үдэрнүүдтэ 13-дахи столоводо ороһон хүнүүд хитад тогоошодой үндэр бэлиг шадабаритай байһыень мартахагүй даа.

«Үдэ» гэһэн агрофирмын генеральна директор М. А. Ефимов энэ хэмжээ ябуулга эмхидхэһэндээ нилээд габьяатай байха. Гэбэшье энээнһээ гадна хитад тогоошодой туһаламжаар олохон ээзн эхэнэрнүүдтэ имэ зүбшэл заабари үгтөө: мүнөө эдеэ хоолой хоморой шухаг болошоһон үедэ элдэб овощнуудһаа олон янзын хоол бэлдэхээр байнал. 5—6 зүйлнүүдһээ 20-оод янзын үнэгүйхэн хоол бэлдэжэ, кулинарнууд амжалта үзэхые манда дурадхаа.

Ж. ХАЛБАЗЫКОВ.

Авторай фото.

КРОССВОРД

По горизонтали: 7. Всякое определение, выраженное в краткой форме. 8. Работник сельского хозяйства. 9. Спортсмен-альпинист. 10. Выдающийся русский электротехник, изобретатель дуговой лампы. 12. Искусственный водоем. 14. Годовалый жеребенок. 15. Женское имя. 16. Наука о возделывании сельскохозяйственных культур. 19. Мелкий плотный комочек какого-либо вещества. 22. Чертежный инструмент. 24. Буква греческого алфавита. 25. Советский скульптор. 26. Французский фантастико-приключенческий фильм 60-х годов. 27. Крупа, полученная из крахмала клубней южно-американских растений. 28. Керамическая плитка для облицовки, кафель.

По вертикали: 1. Механизм для подъема грузов на небольшую высоту. 2. Жидкость со взвесью другого вещества. 3. Одноконный двухколесный экипаж. 4. Самоходная уборочная машина. 5. Приток Оби в Алтайском крае. 6. Административно-территориальное деление в старой России. 11. Курорт в Ставропольском крае. 12. В Индии — легкая загородная постройка с верандой. 13. Советский писатель. 17. Побуждение, возбуждение. 18. Кустарник или дерево из рода ив. 20. Публичный доклад на определенную тему. 21. Взрывчатое вещество. 22. Персонаж в романе М. Шолохова «Они сражались за Родину». 23. Лицо, награжденное орденом.

АВГУСТЫН 11-дэ ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

По горизонтали: 7. Кавасаки. 8. Штоколов. 9. Материнство. 10. Умка. 11. Роса. 12. Дистанция. 18. Фрикасе. 19. Линейка. 20. Гарди. 21. Валенки. 23. Никулин. 25. Оранжерея. 28. Плюс. 30. Яшин. 31. Подстрочник. 32. Чиаурели. 33. «Катерина».

По вертикали: 1. Ваттметр. 2. Барма. 3. Гидрат. 4. Ошанин. 5. Мотор. 6. «Холостяк». 13. Снегина. 14. Абордаж. 15. Цилиндр. 16. Сквер. 17. Ребус. 22. Аналогия. 24. Инцидент. 26. Нутрия. 27. Ерошка. 29. Спрут. 30. Якорь.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.